

№ 1 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2014

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Μηνιαίο Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων

www.kepe.gr

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Μηνιαίο Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων

Εκδότης:

**ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ**

Σύμβουλοι έκδοσης:

Νικόλαος Φίλιππας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς, Πρόεδρος Δ.Σ. και Επιστημονικός Διευθυντής ΚΕΠΕ,
Γεώργιος Λελεδάκης, Μέλος Δ.Σ. ΚΕΠΕ, Επ. Καθηγητής Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Συντακτική ομάδα:

Στέλιος Καραγιάννης (Υπεύθυνος έκδοσης)

Πρόδρομος Βλάμης

Σωτήρης Παπαϊωάννου

Γεωργία Σκίντζη

Αθανάσιος Χύμης

Διοικητική υποστήριξη -

Πληροφορίες:

Χρήστος Ελευθεριάδης

Τηλ. 210 3676359

Email: greekconomy@kepe.gr

Γλωσσική επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Copyright 2014

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.359

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Το περιοδικό **ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο <http://www.kepe.gr/greekconomy.htm>

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΥ

Αθήνα, 22 Ιανουαρίου 2014

Αγαπητοί φίλοι,

Τέσσερα χρόνια μετά την κορύφωση του προβλήματος δανεισμού της χώρας και την υπαγωγή της στο καθεστώς του Μνημονίου, η Ελλάδα κάνει πλέον μεγάλα βήματα για να βγει από τη μέγ-
γενη των προγραμμάτων.

Χωρίς αμφιβολία, τα δύσκολα περνούν και φτάνουμε χάρη στις τεράστιες θυσίες του Ελληνικού
λαού, στην πόρτα της εξόδου από τη μνημονιακή εποχή. Από το καλοκαίρι του 2012, οπότε ανέ-
λαβε τα ηνία της χώρας η κυβέρνηση του Α. Σαμαρά, έγιναν πολλά.

Αρχικά ανακτήσαμε την αξιοπιστία μας και το 2013 καταφέραμε να σταθεροποιήσουμε την κα-
τάσταση της οικονομίας. Προχωρήσαμε και σε τεράστιες διαρθρωτικές αλλαγές. Κερδίσαμε την
πρώτη θέση στη διεθνή κατάταξη των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων του ΟΟΣΑ και το 2014 θα
είναι η πρώτη χρονιά ανάκαμψης της οικονομίας, μετά από έξι δύσκολα χρόνια ύφεσης.

Τώρα, που ξεπερνάμε τους στόχους και την εποχή της απόλυτης εξάρτησης από τρίτους, είναι
η ώρα να κοιτάξουμε με μια πιο καθαρή ματιά στο μέλλον. Να αναλογιστούμε τα λάθη που μας
οδήγησαν στη σημερινή οδυνηρή κατάσταση και να δεσμευθούμε ότι οι σημερινές γενιές δεν θα
ακολουθήσουν το παράδειγμα των προηγούμενων. Ότι δεν θα υπονομεύσουν το μέλλον των επό-
μενων. Ότι δεν θα παίξουν με το μέλλον των νέων ανθρώπων.

Βασικό προαπαιτούμενο για μια τέτοια εξέλιξη είναι να αφήσουμε στην άκρη τους καιροσκοπι-
σμούς, τους δογματισμούς και τις δημαγωγίες. Το δίλημμα μνημόνιο ή αντιμνημόνιο είναι πλέον
ξεπερασμένο. Τώρα πρέπει να συζητήσουμε για το νέο παραγωγικό - οικονομικό μοντέλο που
οφείλουμε να οικοδομήσουμε. Ένα μοντέλο εξωστρεφές, που θα δημιουργεί, θα παράγει πλεο-
νάσματα και θα εξασφαλίζει θέσεις εργασίας υψηλής αξίας.

Αυτή η συζήτηση θα μετατρέψει τη σημερινή κρίση σε ευκαιρία. Και προς αυτήν την κατεύθυνση
οδηγεί η πρώτη μηνιαία έκδοση του ΚΕΠΕ για την Ελληνική Οικονομία που έχετε στα χέρια σας.

Νότης Μηταράκης
Υφυπουργός Ανάπτυξης & Ανταγωνιστικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

Το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) είναι το μεγαλύτερο ερευνητικό ίδρυμα στο πεδίο της οικονομικής επιστήμης στη χώρα. Ιδρύθηκε το 1959 ως Κέντρο Οικονομικών Ερευνών και από τότε συνεχίζει αδιάλειπτα να παρεμβαίνει δημιουργικά στις εγχώριες οικονομικές εξελίξεις.

Το ΚΕΠΕ ως επιστημονικό ίδρυμα επικεντρώνεται στη διεξαγωγή εφαρμοσμένων οικονομικών ερευνών που ενδιαφέρουν την ελληνική οικονομία και, με την ιδιότητα του συμβουλευτικού οργάνου της Κυβέρνησης, παρέχει τεχνικές υπηρεσίες σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του αυτών εντάσσεται και η δημοσίευση των παρακάτω σειρών: (α) Μελέτες, που είναι επιστημονικές μονογραφίες, (β) Εκθέσεις, που είναι κείμενα εφαρμοσμένης ανάλυσης με προτάσεις πολιτικής σε επίπεδο κλάδων, περιφερειών και άλλων οικονομικών θεμάτων, (γ) Εργασίες για συζήτηση, που είναι σχέδια εργασιών σε προχωρημένο στάδιο προσκεκλημένων επιστημόνων ή μελών του ερευνητικού προσωπικού του Ιδρύματος. Οι εκδόσεις του ΚΕΠΕ από την ίδρυσή του έως σήμερα υπερβαίνουν τις 650.

Το ΚΕΠΕ εκδίδει επίσης την τετραμηνιαία περιοδική έκδοση «Οικονομικές Εξελίξεις», με σκοπό να συμβάλλει στη συστηματική παρακολούθηση και ανάλυση της ελληνικής οικονομίας, καθώς και στο πεδίο διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής, αναλύοντας τις συνέπειες εναλλακτικών προσεγγίσεων σε επίκαιρα θέματα.

Το βραχυπρόθεσμο κενό οικονομικής πληροφόρησης στις εκδόσεις του, έρχεται να καλύψει η νέα έκδοσή του με τίτλο «Ελληνική Οικονομία».

Το νέο περιοδικό θα εκδίδεται σε μηνιαία βάση, θα καλύπτει τις εγχώριες αλλά και διεθνείς εξελίξεις της οικονομικής επικαιρότητας και θα διατίθεται σε πρώτη φάση ηλεκτρονικά. Σκοπό έχει να συμβάλλει στην τακτική και έγκυρη ενημέρωση των αναγνωστών του για θέματα οικονομικής συγκυρίας της ελληνικής οικονομίας. Το περιεχόμενο του περιοδικού θα δίνει έμφαση στις κύριες οικονομικές εξελίξεις στην ελληνική οικονομία και θα φιλοξενεί άρθρα τακτικής συγκυρίας, ανάλυσης και έκτακτης επικαιρότητας.

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού «Ελληνική Οικονομία» περιλαμβάνει μια σύντομη εισαγωγή που αφορά την επισκόπηση των κύριων οικονομικών εξελίξεων στην Ελλάδα και φιλοξενεί τέσσερα ενδιαφέροντα άρθρα. Πιο συγκεκριμένα, τα άρθρα αφορούν τους βασικούς άξονες της μελέτης για το αναπτυξιακό όραμα για την Ελλάδα του 2020 που μόλις ολοκληρώθηκε και παραδόθηκε στο Υπουργείο Οικονομικών και στο Υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας, το νέο πρωτότυπο δείκτη φόβου της ελληνικής οικονομίας (ΚΕΠΕ GRIV), προτάσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας και, τέλος, τον ιδιαίτερο ρόλο της μεταποίησης για την οικονομική ανάκαμψη της χώρας.

Φιλοδοξία μας είναι η παρούσα έκδοση να αποτελέσει ένα βήμα για τη σοβαρή και έγκυρη ενημέρωση της κοινωνίας με σκοπό την επιστημονική υποβοήθηση στην άσκηση οικονομικής πολιτικής. Η ποιότητα και η επιστημονική κατάρτιση του ερευνητικού προσωπικού του ΚΕΠΕ εγγυάται την επιτυχή πραγματοποίηση αυτού του εγχειρήματος. Απαιτείται όμως συνεχής προσπάθεια για την επιτυχία της νέας εκδοτικής πρωτοβουλίας.

Καθηγητής Νικόλαος Δ. Φίλιππας
Πρόεδρος του Δ.Σ. και Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ

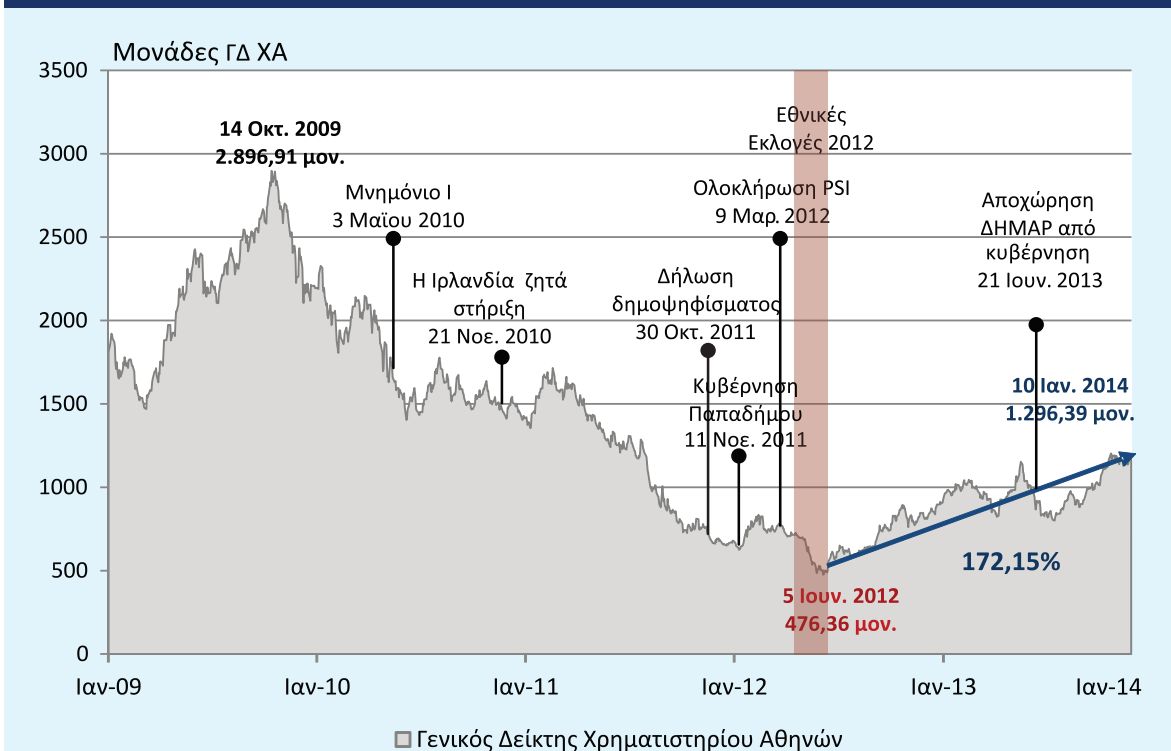
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΟΤΕΡΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αθανάσιος Χαρέμης

ΒΑΣΙΚΑ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

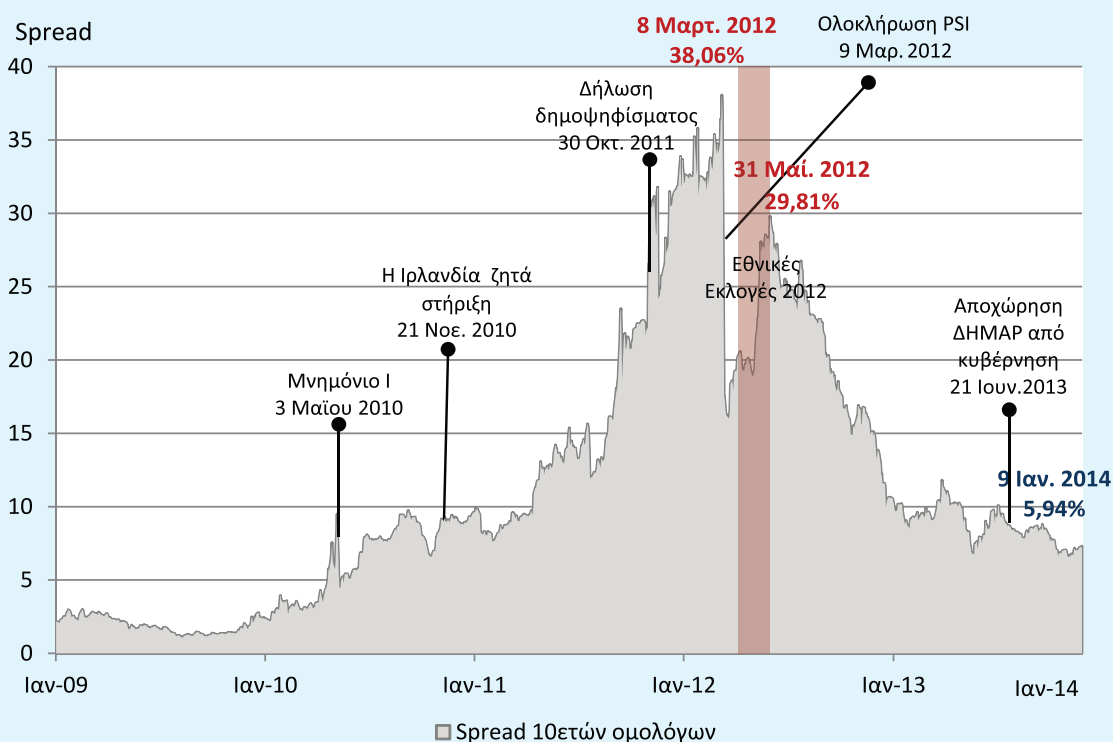
- Οι τρέχουσες οικονομικές εξελίξεις αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για την έξοδο της χώρας από την κρίση. Η Ελλάδα δείχνει να ανακτά σταδιακά την εμπιστοσύνη των επενδυτών και των αγορών, χάρη στην εξάλειψη των δίδυμων ελλειμμάτων και τα μεταρρυθμιστικά βήματα που έχουν πραγματοποιηθεί. Η βελτίωση της εικόνας της ελληνικής οικονομίας αντανακλάται σε μια σειρά πρόδρομων οικονομικών δεικτών (leading indicators), όπως η σημαντική μείωση του δείκτη ΚΕΡΕ GRIV από τα υψηλά του 78,35 τον Ιούνιο του 2012 στα επίπεδα του 35 στο τέλος του 2013. Επίσης πολύ σημαντική είναι η μείωση του spread των ελληνικών ομολόγων στις 583 μονάδες βάσης από τις 2.980,6 μονάδες βάσης που είχε φτάσει τον Ιούνιο του 2012, λόγω της έντονης πολιτικής αβεβαιότητας και των σεναρίων για έξοδο από το ενιαίο νόμισμα (Grexit). Αντίστοιχα θετικά σημάδια ανάκαμψης παρουσιάζει η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, από τον Ιούνιο του 2012. Πλέον, ο Γενικός Δείκτης του Χρηματιστηρίου Αθηνών έχει ανέλθει στις 1.296,39 μονάδες (10/1/2014). Χαρακτηριστικές είναι οι εντυπωσιακές αποδόσεις που έχει προσφέρει στους επενδυτές, 172,15% από τα χαμηλά του Ιουνίου 2012, 28,06% το

Διάγραμμα 1
Πορεία του Γενικού Δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών, 2009-2014

Πηγή: Thomson Financial Datastream.

Διάγραμμα 2
Πορεία του spread των 10ετών ομολόγων, 2009-2014

Πηγή: Thomson Financial Datastream.

2013, ενώ το 2014 ξεκίνησε εξίσου εντυπωσιακά με απόδοση το 1^ο 10ήμερο της τάξης του 11,50%. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι εισροές ξένων κεφαλαίων, στο Χρηματιστήριο Αθηνών άγγιξαν τα €2,42 δισ. το τελευταίο 18μηνο.

- Σημαντική είναι και η βελτίωση των δεικτών οικονομικού κλίματος και εμπιστοσύνης, από τα χαμηλά του Ιουνίου 2012. Ειδικότερα, ο δείκτης Οικονομικού Κλίματος έχει ανέλθει τον Δεκέμβριο 2013 στο 90,9 από 77,3 τον Ιούνιο 2012, ο δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης στο -63,3 από -83,5 και οι δείκτες επιχειρηματικότητας σε όλους τους κλάδους ανέβηκαν επίσης.
- Η ύφεση παρουσιάζει σημαντική επιβράδυνση στο 3,5-3,8%¹ του ΑΕΠ για το 2013, όταν το Μνημόνιο προέβλεπε ύφεση της τάξης του 4,2%, ενώ οι πλέον δυσοίωνες εκτιμήσεις έφταναν έως και το 5,3%. Η αποκλιμάκωση της ύφεσης προμηνύει ότι το 2014 θα είναι έτος εύθραυστης ανάκαμψης, δεδομένης της αβεβαιότητας και του πολιτικού κινδύνου, όπως περιγράφεται και σε εκθέσεις διεθνών οργανισμών.
- Σύμφωνα με την εκτίμηση του Υπ. Οικονομικών, το πρωτογενές πλεόνασμα του 2013 ανέρχεται σε €691 εκατ. (0,4% του ΑΕΠ), ενώ ο στόχος του Προγράμματος ήταν για μηδενικό πρωτογενές πλεόνασμα. Το 10μηνο του 2013 το πρωτογενές πλεόνασμα, με βάση τα Ευρωπαϊκά Στατιστικά Πρότυπα, διαμορφώθηκε περίπου στα €2,6 δισ. ή στο 1,4% του ΑΕΠ. Το πρωτογε-

1. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΚΕΠΕ, ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ θα είναι 3,5%, ενώ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Στατιστικής Αρχής και του Υπουργείου Οικονομικών η ύφεση θα είναι 3,8%.

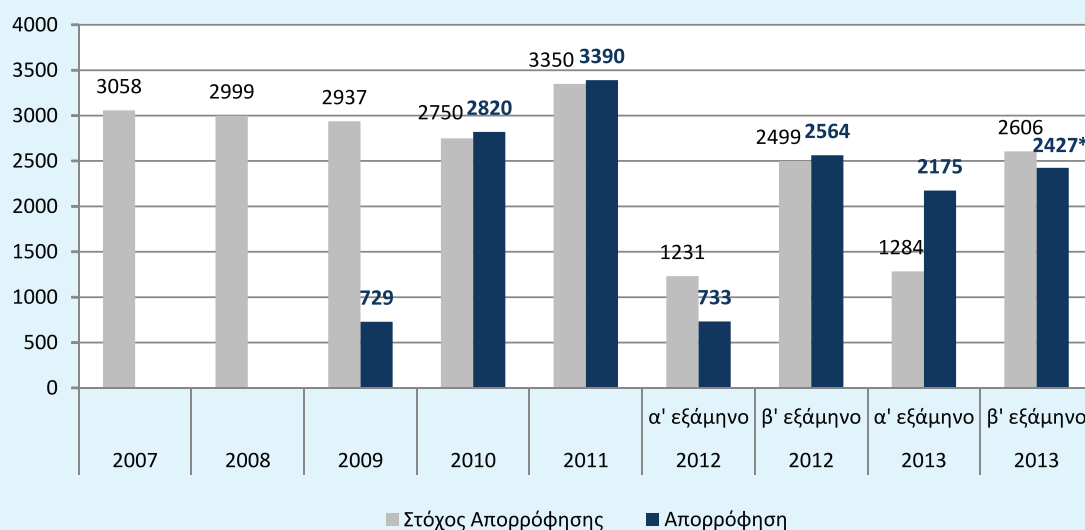
νές πλεόνασμα φέρνει πιο κοντά στο στόχο για επαναδιαπραγμάτευση του χρέους και επάνοδο στις αγορές το β' εξάμηνο του 2014, ενώ μέρος του πλεονάσματος θα επιστρέψει σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες.

- Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών παρουσίασε πλεόνασμα €2,2 δισ. το 10μηνο του 2013, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος. Το πλεόνασμα οφείλεται αφενός στη σημαντική μείωση του εμπορικού ελλείμματος κατά €2,7 δισ. και αφετέρου στη σημαντική αύξηση των πλεονασμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών μεταβιβάσεων κατά €2,2 δισ. και υπηρεσιών κατά €1,5 δισ. Το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο έχει περιοριστεί σημαντικά σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, λόγω κυρίως της σημαντικής μείωσης των εισαγωγών και της ταχείας αύξησης των εξαγωγών, παρά την ελαφρά κόπωση που παρουσιάζουν. Τα δίδυμα πλεονάσματα αποτελούν σημαντικό βήμα για την ανάκτηση της εμπιστοσύνης προς τη χώρα και θέτουν τις βάσεις, τόσο για την ελάφρυνση του χρέους, όσο και για την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου της οικονομίας, προς την επιχειρηματικότητα, την καινοτομία, την ανταγωνιστικότητα, τις εξαγωγές και την εξωστρέφεια.
- Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΣΕΤΕ, αναφορικά με τις τουριστικές αφίξεις, το 2013 έκλεισε με διψήφια αύξηση, στο +10,79% σε σχέση με το 2012, με τον αριθμό επισκεπτών να φτάνουν στο επίπεδο ρεκόρ των 18 εκατ., με τα άμεσα έσοδα από τον τουρισμό να προσεγγίζουν τα €12 δισ. Η εκτίμηση του ΣΕΤΕ για το 2014 είναι ότι οι αφίξεις θα ξεπεράσουν τα 18 εκατ., ίσως και τα 18,5 εκατ. και τα άμεσα έσοδα τα €13 δισ.
- Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποίησε η ΕΛΣΤΑΤ, η ανεργία τον Οκτώβριο του 2013 διαμορφώθηκε στο 27,8%. Πιο αναλυτικά, ο αριθμός των απασχολούμενων ανήλθε σε 3.597.779 άτομα και των ανέργων σε 1.387.520 άτομα. Το ποσοστό ανεργίας στους άνδρες ανήλθε τον Οκτώβριο του 2013 σε 24,7% και στις γυναίκες σε 32,1%. Στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών το ποσοστό ανεργίας διαμορφώθηκε στο 57,9%. Από το 2014 καθιερώνεται το επίδομα ύψους €200 για τους μακροχρόνια ανέργους. Η ανεργία και η φτώχεια αποτελούν τους δύο τομείς όπου πρέπει να υπάρξουν άμεσες κυβερνητικές παρεμβάσεις.
- Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, το χρέος της γενικής κυβέρνησης αυξήθηκε στα €267,16 δισ. από €208,8 δισ. στο αντίστοιχο τρίμηνο του 2012, λόγω κυρίως των δανείων για την ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών.

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

- Το 2013, η απορρόφηση των κονδυλίων του ΕΣΠΑ έκλεισε στο 118% του στόχου, φτάνοντας τα €4,6 δισ., ενώ δαπανήθηκε το 100% του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων. Από τον Ιούλιο του 2012 έως το τέλος του 2013, η δημόσια δαπάνη έφθασε στα €7,7 δισ., δηλαδή επενδύθηκαν σχεδόν όσα είχαν επενδυθεί τα προηγούμενα 3,5 χρόνια. Το τρέχον έτος και το 2015, απομένουν προς απορρόφηση ακόμη €5,8 δισ. από το ΕΣΠΑ.
- Το νέο ΕΣΠΑ ύψους €20,5 δισ. για την περίοδο 2014-2020 σύμφωνα με τις ανακοινώσεις του Υπουργείου Ανάπτυξης θα είναι εμπροσθοβαρές και θα κατευθυνθεί σε τομείς και κλάδους με υψηλή εξωστρέφεια και προστιθέμενη αξία για την ελληνική οικονομία, ενώ η κοινοτική συμμετοχή θα φτάσει κατά μέσο όρο στο 85%. Οι στόχοι για το 2020 είναι να συμβάλει το νέο ΕΣΠΑ στη δημιουργία 640.000 νέων θέσεων απασχόλησης και εισροή επενδύσεων, έως το 2020, ύψους €112 δισ. με προστιθέμενη αξία 48 δισ. ευρώ ετησίως έως το 2020.

Διάγραμμα 3
Στόχος και απορρόφηση κονδυλίων ΕΣΠΑ, 2007-2013

* Εκτίμηση κονδυλίων απορρόφησης ΕΣΠΑ για το β' εξάμηνο του 2013.

Πηγή: Υπουργείο Ανάπτυξης & Ανταγωνιστικότητας.

- Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του Αναπτυξιακού Νόμου 4146, για το 2013 οι εγκεκριμένες καταβολές προκαταβολών και ολοκληρώσεων επενδυτικών σχεδίων ανήλθαν σε €610 εκατ., αυξημένες κατά 20%, σε σχέση με το 2012. Πιο συγκεκριμένα, το 2013 υποβλήθηκαν στον αναπτυξιακό νόμο 379 επενδυτικά σχέδια, συνολικού προϋπολογισμού €1,4 δισ. Το διάστημα Ιουλίου 2012 μέχρι το Δεκέμβριο του 2013, εντάχθηκαν τρία νέα έργα στο καθεστώς fast track, με προϋπολογισμό €1,4 δισ. και αναμενόμενη δημιουργία 3.100 θέσεων εργασίας. Επίσης, εντάχθηκαν 14 νέα έργα σε καθεστώς ΣΔΙΤ, προϋπολογισμού €1,8 δισ. Το ίδιο διάστημα, οι εισροές ξένων κεφαλαίων για εξαγορές, συγχωνεύσεις και επέκταση δραστηριοτήτων, έφτασαν τα €1,5 δισ. Επίσης, υπάρχουν αιτήσεις επιχειρηματικών σχεδίων στις διατάξεις του Αναπτυξιακού Νόμου, προϋπολογισμού 1,8 δισ. ευρώ, εκ των οποίων το 1 δισ. ευρώ αφορά στη Γενική Διεύθυνση Ιδιωτικών Επενδύσεων.
- Το 10μηνο του 2013 οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα παρουσίασαν καθαρές εισροές της τάξης των €822 εκατ. (Τράπεζα της Ελλάδος), ενώ και οι άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό εμφάνισαν καθαρή εισροή (αποεπένδυση) €675 εκατ. Οι σημαντικότερες συναλλαγές αφορούν:
  - Την εισροή €863 εκατ. από την πώληση των Καταστημάτων Αφορολογίτων Ειδών από την Follie Follie στην Dufry.
  - Την εισροή €717 εκατ. από την πώληση του 100% της βουλγαρικής θυγατρικής του ΟΤΕ, GLOBUL, στο νορβηγικό τηλεπικοινωνιακό όμιλο Telenor.
  - Την εισροή €653 εκατ. από την πώληση του 66% των μετοχών της Πανγαίας ΑΕΕΑΠ στην Invel Real Estate.
  - Την εισροή €622 εκατ. από την πώληση του 33% του ΟΠΑΠ στην Emma Delta Ltd.
  - Την εισροή €164 εκατ. από το καναδικό fund Fairfax για την αύξηση της συμμετοχής του στη Eurobank Properties στο 41%.

Ταυτόχρονα σημαντικές συμφωνίες πραγματοποιήθηκαν το 2013, με σημαντικότερες τις εξής:

- **Αστέρας Βουλιαγμένης:** Πώληση στο κεφάλαιο αραβικών συμφερόντων «Jermyn Street Real Estate Fund IV LP», το οποίο υπέβαλε προσφορά ύψους €400 εκατ., για το 90% των μετοχών της «Αστήρ Παλλάς Βουλιαγμένης ΑΞΕ».
- **Σκορπιός:** Ο Ρώσος μεγιστάνας, Ντιμίτρι Ριμπολόβλεφ προσέφερε €100 εκατ. για την παραχώρηση του θρυλικού νησιού του Ωνάση.
- **Οξιά:** Ο εμίρης Αλ Θάνι κατέβαλε €5 εκατ. για την αγορά του νησιού, με σχέδιο για τη δημιουργία ενός κέντρου πολιτισμού και τουρισμού, το οποίο προβλέπει επενδύσεις ύψους €300 εκατ.

- Σημαντικές καθυστερήσεις παρουσιάστηκαν στο σκέλος των αποκρατικοποιήσεων, για το 2013, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την υστέρηση εσόδων. Σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του 2014, τα προβλεπόμενα έσοδα από την υλοποίηση του προγράμματος αποκρατικοποιήσεων για το 2014 εκτιμώνται στα €3,56 δισ.
- Από τα τέλη Νοεμβρίου ξεκίνησαν έργα σε 4 οδικούς άξονες/αυτοκινητοδρόμους. Τα έργα αναμένεται να συμβάλουν στο ΑΕΠ κατά 0,44% το 2014 και να δημιουργήσουν 18 χιλ. νέες θέσεις εργασίας, σύμφωνα με το υπόμνημα του IOBE. Παράλληλα, πολλαπλασιαστικά αναμένεται να είναι τα οφέλη για τους τομείς των μεταφορών, του τουρισμού και του πρωτογενούς τομέα.
- Το Νοέμβριο του 2013 υπεγράφη συμφωνία με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ) για τη χορήγηση προς τη χώρα μας δανείων συνολικού ύψους €550 εκατ. Από αυτά τα €350 εκατ. αφορούν τις συμβάσεις παραχώρησης των αυτοκινητόδρομων, ενώ τα υπόλοιπα €200 εκατ. προορίζονται για τη χρηματοδότηση μικρομεσαίων επιχειρήσεων.
- Σημαντικά αναμένεται να είναι τα οφέλη από τη συμφωνία για τον αγωγό TAP. Η συνολική επένδυση θα φτάσει τα €1,5 δισ., ενώ αναμένεται να δημιουργήσει 12.000 θέσεις εργασίας μεταφέροντας από το 2017 10 δισ. m³ φυσικό αέριο. Τα έσοδα του Δημοσίου εκτιμώνται σε €390 χιλ. ετησίως έως το 2018 και σε €15,6 εκατ. ετησίως από το 2019 έως το 2042. Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη επένδυση ενισχύει το γεωπολιτικό ρόλο της Ελλάδας στον ενεργειακό χάρτη, καθιστώντας την κέντρο των ενεργειακών εξελίξεων ως πυλώνα σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή. Επίσης, η συγκεκριμένη επένδυση αναμένεται να οδηγήσει σε προσέλκυση νέων επενδύσεων.
- Ολοκληρώθηκε το Σχέδιο Συμφωνητικού Β' Τροποποίησης της Σύμβασης Παραχώρησης του 2008 μεταξύ ΟΛΠ Α.Ε και ΣΕΠ Α.Ε, το οποίο προβλέπει επενδύσεις ύψους €230 εκατ.. Η συνολική επένδυση φτάνει τα €630 εκατ. Οι επενδύσεις αυτές θα ενισχύσουν τη δυναμικότητα του Σ.ΕΜΠΟ (Σταθμός Εμπορευματοκιβωτίων) κατά 1,1 εκατ. TEU², ετησίως. Με την εκτέλεση των έργων και την εγκατάσταση Γερανογεφυρών Super - Super Post Panamax, ο Πειραιάς καθίσταται λιμάνι - κόμβος εξυπηρέτησης και πλοίων νέας γενιάς, ενώ η δυναμικότητα των Προβλητών II και III της ΣΕΠ Α.Ε αυξάνεται από 3,7 εκατ. TEU σήμερα σε 6,2 εκατ. TEU.
- Ο νέος Αναπτυξιακός Νόμος επέφερε σημαντικές διευκολύνσεις για την υλοποίηση επενδύσεων και στη ραγδαία βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος. Πιο συγκεκριμένα, παρέχει τη δυνατότητα προκαταβολής έως και του συνολικού ποσού επιδότησης, πριν την έναρξη της

---

2. Το TEU (Twenty-foot Equivalent Unit) αποτελεί τη μονάδα μέτρησης για τον υπολογισμό του μεγέθους των containers/εμπορευματοκιβωτίων. Ένα TEU ισούται με ένα τυποποιημένο εμπορευματοκιβώτιο μήκους 20 ποδών ή 6 μέτρων.

επένδυσης με την κατάθεση εγγυητικής επιστολής, διευρύνει το χρονικό διάστημα υποβολής επενδυτικών σχεδίων, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και παρέχει τη δυνατότητα σε πιστοποιημένους φορείς να διενεργούν και ελέγχους, αυξάνοντας την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητά τους, μειώνοντας τη γραφειοκρατία και προσφέροντας το δικαίωμα επιλογής στους επενδυτές.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

- Κατά 6 θέσεις βελτιώθηκε η διεθνής κατάταξη της ελληνικής οικονομίας στην έκθεση «Doing Business 2014» της Παγκόσμιας Τράπεζας, λαμβάνοντας την 72^η θέση μεταξύ 189 χωρών. Σημαντική βελτίωση παρουσίασε η Ελλάδα στους εξής τομείς:
  - Η κατάταξη της χώρας μας αναφορικά με τη διευκόλυνση ίδρυσης επιχειρήσεων βελτιώθηκε φέτος κατά 110 θέσεις.
  - Στον τομέα της προστασίας των επενδυτών η Ελλάδα κατέλαβε την 80^η θέση φέτος, από 117^η πέρυσι, χάρη στις αλλαγές στη νομοθεσία περί Αωνύμων Εταιρειών.
  - Σχετικά με τη διευκόλυνση του διεθνούς εμπορίου, η Ελλάδα έλαβε τη 52^η θέση από 79^η πρόπερσι, λόγω της θέσπισης της δυνατότητας ηλεκτρονικής υποβολής των εγγράφων στα τελωνεία και της εφαρμογής των 25 μέτρων απλούστευσης των διαδικασιών για τις εξαγωγές που υιοθέτησε το Υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας.
- Βελτίωση κατά 5 θέσεις κατέγραψε η θέση της Ελλάδας στην κατάταξη του World Economic Forum για την ανταγωνιστικότητα, καθώς η χώρα μας κατέλαβε την 91η θέση μεταξύ 148 χωρών. Σύμφωνα με την έκθεση, η χώρα μας καταλαμβάνει υψηλές θέσεις στον τομέα της υγείας και της βασικής εκπαίδευσης (35^η θέση), στις υποδομές (38^η θέση), στην τεχνολογική ετοιμότητα (39^η θέση) και στην ανώτερη εκπαίδευση (41^η θέση).
- Σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεθνούς Διαφάνειας, η Ελλάδα έλαβε μέτρα για την καταπολέμηση της διαφθοράς και ανέβηκε 14 θέσεις, στην 80^η της παγκόσμιας κατάταξης.
- Το Υπ. Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας υιοθέτησε δέσμη 25 δράσεων για την ενίσχυση των εξαγωγών, με στόχο οι εξαγωγές να φτάσουν στο 16% του ΑΕΠ έως το 2016, από 10,3% που είναι σήμερα. Η υλοποίηση των δράσεων αυτών αναμένεται να οδηγήσει σε μείωση του γραφειοκρατικού κόστους κατά 20% και στον περιορισμό του χρόνου των διαδικασιών σε μόλις 10 ημέρες. Σημαντική δράση κρίνεται η λειτουργία ενός μοναδικού ηλεκτρονικού σημείου για όλες τις εξαγωγικές διαδικασίες.
- Δημοσιοποιήθηκε η έκθεση του ΟΟΣΑ για το άνοιγμα των αγορών και την αντιμετώπιση των στρεβλώσεων. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, το οικονομικό όφελος από την υιοθέτηση των 66 προτάσεων από τις συνολικά 329 συστάσεις αναμένεται να αγγίξει τα €5,2 δισ. ετησίως.

ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2020¹

Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα

Η μελέτη του ΚΕΠΕ για το *Αναπτυξιακό Όραμα για την Ελλάδα του 2020* διαμορφώνει ένα ολοκληρωμένο συνεκτικό σχέδιο ανάπτυξης που θέτει το πλαίσιο και τις προτεραιότητες ενός νέου οικονομικού προτύπου για τη χώρα. Κεντρικό στόχο του Οράματος αποτελεί η μακροχρόνια βιώσιμη, αειφόρος, έξυπνη και εξωστρεφής ανάπτυξη που θα δημιουργεί απασχόληση και θα εγγυάται την κοινωνική συνοχή και τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Η υλοποίηση του σχεδίου ανάπτυξης του ΚΕΠΕ απαιτεί μια δέσμη αλληλένδετων πολιτικών και δράσεων με στρατηγικούς και επιμέρους στόχους και προτεραιότητες εφαρμογής σε βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο ορίζοντα. Στο πλαίσιο αυτό διακρίνονται πέντε βασικοί άξονες δράσης:

- Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις
- Ενίσχυση ανθρωπίνων πόρων
- Αποκατάσταση συνθηκών ρευστότητας – χρηματοδότησης
- Προώθηση εξωστρέφειας
- Ανάπτυξη δυναμικών κλάδων της οικονομίας.

ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Στο παρελθόν, η ανάπτυξη της χώρας στηρίχθηκε σε ένα μη βιώσιμο οικονομικό υπόδειγμα. Σήμερα, η Ελλάδα βρίσκεται κοντά σε μία νέα υγιέστερη ισορροπία, κυρίως στα πεδία της δημοσιονομικής προσαρμογής, του εξωτερικού ισοζυγίου και της αξιοπιστίας της χώρας, έχοντας προχωρήσει σε μεγάλο βαθμό στις αναγκαίες δομικές και διαρθρωτικές μεταβολές. Οι σημερινές συνθήκες και παράγοντες στη χώρα εμπεριέχουν αρκετά πλεονεκτήματα που δύνανται να συμβάλλουν στην ανάπτυξη, όπως μεγάλη διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού με ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά, κλάδους με συγκριτικό πλεονέκτημα ή/και σημαντική εξαγωγική δυναμική, στρατηγική γεωπολιτική θέση, αναξιοποίητους φυσικούς πόρους και δημόσια περιουσία, πολιτιστική κληρονομιά, απόδημο ελληνισμό και ευεργέτες. Παράλληλα, σημαντικές ευκαιρίες για τη χώρα απορρέουν από την ανάπτυξη της διεθνούς οικονομίας και από την προσαρμογή της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του παγκόσμιου οικονομικού χάρτη και της διεθνούς ζήτησης (ανάπτυξη χωρών BRICS, νέα καταναλωτικά πρότυπα, τεχνολογικές εξελίξεις κ.ά.).

ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΑΕΠ

Βασικό χαρακτηριστικό του νέου οικονομικού μοντέλου είναι η αναδιάρθρωση του ΑΕΠ, προς την κατεύθυνση της αύξησης των μεριδίων των επενδύσεων και των εξαγωγών. Παράλληλα, η κατανάλωση δεν θα αποτελεί πλέον οδηγό της αναπτυξιακής πορείας της χώρας, ενώ θα διατηρεί ήπιους θετικούς ρυθμούς αύξησης, συμβατούς με τη σταδιακή ανάκαμψη της αποταμίευσης. Η ανασύνθεση των συνιστωσών του ΑΕΠ θα συμβάλλει καθοριστικά στην επίτευξη διατηρήσιμων ρυθμών ανάπτυξης και δημοσιονομικής σταθερότητας και την εξισορρόπηση του εξωτερικού ισοζυγίου.

1. Το παρόν κείμενο βασίστηκε στη συλλογική μελέτη του ΚΕΠΕ: «Το Αναπτυξιακό Όραμα για την Ελλάδα του 2020: Προβλέψεις, προϋποθέσεις ανάπτυξης και μηχανισμοί χρηματοδότησης», Δεκέμβριος 2013. Η μελέτη εκπονήθηκε για λογαριασμό του Υπουργείου Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας.

ΑΞΟΝΑΣ 1: ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Θεμελιώδη ρόλο για τη μετάβαση σε μια ανταγωνιστική και δίκαιη οικονομία με κοινωνική ευημερία καλούνται να διαδραματίσουν οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Έμφαση πρέπει να δοθεί: (α) στη βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών, (β) τη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για επενδύσεις και τη διευκόλυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, (γ) τον περιορισμό του αθέμιτου ανταγωνισμού και της κρατικής ιδιοκτησίας, (δ) την άρση αντιπαραγωγικών ρυθμίσεων στις τιμές των αγορών δικτύων, (ε) την ευελιξία στην αγορά εργασίας, την ευκαμψία τιμών/αμοιβών και την καλύτερη πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, (στ) την απλούστευση του φορολογικού συστήματος και τον εξορθολογισμό της φορολογικής διοίκησης, (ζ) την καταπολέμηση της διαφθοράς και φοροδιαφυγής, (η) την ενίσχυση της αξιοπιστίας και διαφάνειας και (θ) τη βελτίωση του συστήματος δικαιοσύνης.

ΑΞΟΝΑΣ 2: ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ

Αναφορικά με την ενίσχυση των ανθρωπίνων πόρων, προτείνεται ένα ολοκληρωμένο στρατηγικό πλαίσιο το οποίο περιλαμβάνει: (α) σχετικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στον δημόσιο τομέα, την αγορά εργασίας και το ασφαλιστικό-συνταξιοδοτικό, (β) πολιτικές για την ανάπτυξη του ανθρώπινου και του κοινωνικού κεφαλαίου, (γ) πολιτικές για την αντιμετώπιση της ανεργίας, την ενδυνάμωση της απασχόλησης, τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας και την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και (δ) πολιτικές για την αντιμετώπιση του δημογραφικού και του μεταναστευτικού ζητήματος.

ΑΞΟΝΑΣ 3: ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΡΕΥΣΤΟΤΗΤΑΣ - ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

Η ανάπτυξη προϋποθέτει πρωτίστως την ομαλή χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας και την αποκατάσταση της ρευστότητας. Το ιδανικό μείγμα χρηματοδότησης της οικονομίας συνίσταται στην επιστροφή καταθέσεων που διέρρευσαν από τις τράπεζες στην πορεία της κρίσης και την προσέλκυση σημαντικών άμεσων ξένων επενδύσεων και ξένων επενδύσεων χαρτοφυλακίου, ώστε οι ανάγκες δανειοδότησης να μετριασθούν στο μέτρο του δυνατού. Για την ομαλή εισροή πόρων από τις πηγές αυτές, πρέπει να παγιωθεί στη χώρα ένα κλίμα οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας και συνέπειας, το οποίο θα περιορίσει αποφασιστικά την αβεβαιότητα και θα επαναφέρει την εμπιστοσύνη των αγορών. Προϋπόθεση για αυτό αποτελεί (α) η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών και η εξασφάλιση ενός ουσιαστικού πλεονάσματος για τη μείωση του δημόσιου χρέους και (β) η αποκατάσταση συνθηκών ομαλής λειτουργίας στο τραπεζικό σύστημα. Αναγκαία καθίσταται, παράλληλα, η αποδοτική χρήση των διαθέσιμων πόρων (από το νέο ΕΣΠΑ, το ΠΔΕ, και τα δάνεια της ΕΤΕπ) και η προσέλκυση νέων. Επιπλέον, σημαντική συμβολή στη χρηματοδότηση μπορεί να έχει μεσοπρόθεσμα η σταδιακή αποκατάσταση μιας θετικής αποταμιευτικής δυναμικής, ως απόρροια της οικονομικής ανάπτυξης, της αύξησης της απασχόλησης, αλλά κυρίως μιας ουσιαστικής μεταστροφής της αποταμιευτικής νοοτροπίας.

ΑΞΟΝΑΣ 4: ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑΣ

Η εξωστρέφεια αποτελεί μία βασική προτεραιότητα του αναπτυξιακού οράματος. Για να επιτευχθεί η αύξηση των εξαγωγών, η χώρα θα πρέπει να κινηθεί σε τρεις βασικούς άξονες: (α) την αξιοποίηση των τάσεων και ευκαιριών σε επίπεδο χωρών/αγορών, μέσω της διεύδυσης στις χώρες BRICS και σε άλλες αναδύμενες αγορές, και της διακράτησης των ελληνικών μεριδίων στις ώριμες ευρωπαϊκές και άλλες αγορές, (β) την αξιοποίηση υφιστάμενων και τη δημιουργία νέων συγ-

κριτικών πλεονεκτημάτων και (γ) την αντιμετώπιση εσωτερικών εμποδίων στις εξαγωγές (υψηλό κόστος και δυσχέρειες χρηματοδότησης, γραφειοκρατικές διαδικασίες, φορολογία, διάφορα τέλη, τιμές ενέργειας), εξωτερικών εμποδίων (δασμοί, σοβαρά μη δασμολογικά εμπόδια, αυξημένοι κίνδυνοι, ιδιαίτερα στις αναδυόμενες αγορές) και άλλων περιορισμών (ελλείψεις στην παραγωγική βάση ή τους φυσικούς πόρους, προβλήματα στην οργάνωση της παραγωγής).

ΑΞΟΝΑΣ 5: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΔΥΝΑΜΙΚΩΝ ΚΛΑΔΩΝ

Η επίτευξη του νέου αναπτυξιακού προτύπου προϋποθέτει δράσεις και πολιτικές σε επιλεγμένους δυναμικούς κλάδους και οικονομικές δραστηριότητες. Η έμφαση σε συγκεκριμένους κλάδους αναδεικνύει τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα συγκριτικά και δυνητικά πλεονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας, και συμβάλλει στη διαμόρφωση προτεραιοτήτων και τον προγραμματισμό δράσεων, σε συνέπεια με τις εθνικές στρατηγικές προτεραιότητες. Επίσης, μπορεί να συνεισφέρει στην αποδοτικότερη εφαρμογή διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, ως προς την αντιμετώπιση στρεβλώσεων και παθογενειών σε συγκεκριμένες αγορές.

Δραστηριότητες με αυξημένη σημασία και προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης αφορούν στην παραγωγή κυρίως διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, όπως: (α) στην αγροτική παραγωγή και τα τρόφιμα (βιολογικά, γαλακτοκομικά κ.ά.), (β) τις ιχθυοκαλλιέργειες, (γ) τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, (δ) τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, την εξοικονόμηση ενέργειας και τις εξορύξεις, (ε) τα φάρμακα (γενόσημα, νέα, βιομοιοειδή) και τις καινοτόμες υπηρεσίες υγείας, (στ) τη διαχείριση ακίνητης περιουσίας και τις κατασκευές για την ανάπτυξη υποδομών και εξοπλισμού σε δυναμικούς κλάδους, (ζ) τις σιδηροδρομικές, θαλάσσιες (και συνδυασμένες) μεταφορές και τα logistics, και (η) τις υπηρεσίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών. Ιδιαίτερη σημασία λαμβάνει ο εκσυγχρονισμός και η αύξηση της σημασίας και της παραγωγικής δυναμικότητας του μεταποιητικού τομέα. Η μεταποίηση θα προωθήσει την τεχνογνωσία, την καινοτομία και την παραγωγικότητα στο σύνολο της οικονομίας, λόγω και της ύπαρξης σημαντικών εξωτερικών οικονομιών. Στρατηγική προτεραιότητα αποτελεί, βραχυπρόθεσμα, η επικέντρωση σε κλάδους όπου υπάρχει ήδη συγκριτικό πλεονέκτημα. Παράλληλα, θα πρέπει να επιδιωχθεί η αλλαγή της βιομηχανικής διάρθρωσης, μέσω της ανάπτυξης κλάδων με προηγμένη τεχνολογία, δυνητικά πλεονεκτήματα και πιο ευνοϊκές προοπτικές εγχώριας και διεθνούς ζήτησης.

Κρίσιμο ρόλο στη διασύνδεση των οικονομικών δραστηριοτήτων διαδραματίζουν επίσης το χονδρικό εμπόριο, τα πετρελαιοειδή προϊόντα, οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, η περιβαλλοντική διαχείριση (ώστε να προωθηθεί το μοντέλο της κυκλικής οικονομίας), η εκπαίδευση και η έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΣΕΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Στη μελέτη αναδεικνύεται η σημασία της ενεργοποίησης ενδοκλαδικών και διακλαδικών συνεργειών, που μπορούν να οδηγήσουν σε δημιουργία υψηλότερης προστιθέμενης αξίας, αυξημένες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και μεγαλύτερες δυνατότητες καινοτομίας, εξαγωγών και υποκατάστασης εισαγωγών από εγχώρια προϊόντα και υπηρεσίες. Τέτοια δίκτυα δυνητικά εντοπίζονται μεταξύ, π.χ., (α) της γεωργίας και αλιείας, της μεταποίησης τροφίμων και του τουρισμού, (β) του τουρισμού, του τομέα της υγείας και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, καθώς και (γ) της παραγωγής εξοπλισμού και των δραστηριοτήτων των κατασκευών, της ενέργειας, των μεταφορών, της ναυτιλίας, των logistics, και των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΔΕΙΚΤΗ “ΦΟΒΟΥ” ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΠΕ

ΑΠΟΚΑΘΙΣΤΑΤΑΙ ΣΤΑΔΙΑΚΑ Η ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Καθηγητής Νικόλαος Φίλιππας
Πρόεδρος του Δ.Σ. και Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χρονική καθυστέρηση δημοσιοποίησης των μακροοικονομικών μεταβλητών των χωρών (ΑΕΠ, ανεργία, επενδύσεις κ.λπ.) δημιουργεί ένα σημαντικό κενό βραχυπρόθεσμης πληροφόρησης με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων των συμμετεχόντων στις αγορές (επιχειρήσεις, θεσμικούς και ιδιώτες επενδυτές, αλλά και κράτη), οι οποίοι πρέπει να λαμβάνουν υπ’ όψιν τους τις ταχύτατες αλλαγές και εξελίξεις που συμβαίνουν στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Η πραγματικότητα αυτή, αποτέλεσμα της κυριαρχίας των χρηματοοικονομικών αγορών (financial markets) έναντι των αντίστοιχων πραγματικών (real markets) κατέστησε απαραίτητη τη δημιουργία δεικτών που να γεφυρώνουν αυτό το κενό και να αποτυπώνουν αποτελεσματικά τις μελλοντικές εξελίξεις (leading indicators), αλλά και μεταξύ άλλων το βραχυπρόθεσμο συναίσθημα των επενδυτών.

Επιπρόσθετα, η ταχύτητα και το πλήθος της διαθέσιμης πληροφόρησης στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο χρηματοοικονομικό και οικονομικό περιβάλλον δημιουργεί την ανάγκη για συμπυκνωμένες πληροφορίες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν άμεσα και αποτελεσματικά.

Επιπλέον, η υψηλή μεταβλητότητα που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα καθιστά αναγκαία τη συστηματική μελέτη και καταγραφή ενός μέτρου το οποίο θα περιέγραφε τις υπάρχουσες αβεβαιότητες στις αγορές, οι οποίες σε γενικές γραμμές αντανακλούν τις αντίστοιχες αβεβαιότητες στην πραγματική οικονομία. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία οι δείκτες αυτοί αποτελούν σημαντικές πηγές πληροφόρησης και εργαλεία στρατηγικής προς αυτήν την κατεύθυνση¹.

Μια σημαντική συμβολή στο χώρο των δεικτών ήταν η κατασκευή του δείκτη **CBOE Volatility Index (VIX)**, ο οποίος εισήχθη το 1993 από τον Καθηγητή Robert Whaley με σκοπό να παρέχει ένα σημείο αναφοράς της βραχυπρόθεσμης μεταβλητότητας της χρηματιστηριακής αγοράς των ΗΠΑ. Στη συνέχεια ο δείκτης αυτός χρησιμοποιήθηκε μεταξύ άλλων για το σχεδιασμό παράγωγων χρηματοοικονομικών προϊόντων με σκοπό την εφαρμογή κατάλληλων στρατηγικών για την αντιστάθμιση του κινδύνου στις αγορές². Τέλος, η διαχρονική σύγκριση του επιπέδου του δείκτη παρέχει χρήσιμα συμπεράσματα για την πορεία της αγοράς, αλλά και της οικονομίας γενικότερα.

1. Η διεθνής αρθρογραφία έχει αναδείξει τη σημαντική επίδραση του συναισθήματος του επενδυτή στην αγορά και έχει προτείνει εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης του βλ. Solt & Statman (1988), Lee et al. (2002), Brown & Cliff (2004), Baker & Wurgler (2006, 2007), Φίλιππας (2012), Philippas et al. (2013) κ.λπ.

2. Το 2004 εισήχθη το πρώτο συμβόλαιο μελλοντικής εκπλήρωσης (future) αναφερόμενο στο δείκτη VIX και το 2006 εισήχθη και το πρώτο δικαίωμα προαίρεσης (option) στο δείκτη στο Chicago Board Options Exchange - CBOE. Οι Fassas & Sirgiopoulos (2012) έδειξαν ότι οι τιμές του ΣΜΕ επί του VIX είναι αμερόληπτη και αποτελεσματική πρόγνωση για τις τιμές του VIX στην τρέχουσα αγορά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Szado (2009) τα υπάρχοντα χρηματοοικονομικά προϊόντα πάνω στο δείκτη CBOE VIX θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί για να επιτευχθούν τα απαραίτητα επίπεδα διαφοροποίησης την περίοδο της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης το 2008.

Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο δείκτης VIX είναι ευρέως αποδεκτός ως ένα βαρόμετρο του συναισθήματος των επενδυτών και έχει αποδειχθεί εμπειρικά ότι έχει στατιστικά σημαντική ερμηνευτική ικανότητα στην αποτίμηση μετοχών και άλλων αξιογράφων³, καθώς και στην ερμηνεία της αγελαίας συμπεριφοράς (Philippas et al., 2013). Ο δείκτης VIX ερμηνεύεται και έχει χαρακτηριστεί επίσης και ως “ένα μέτρο φόβου του επενδυτή” (“the investor’s fear gauge”) από πολλές επιστημονικές μελέτες (Whaley, 2000, 2009· Giot, 2002· Simon, 2003· Skiadopoulos, 2004) και χρησιμοποιείται από τους traders ως δείκτης συναισθήματος (Kurov, 2010· Baker & Wurgler, 2006).

Ο δείκτης VIX καταφέρνει να ερμηνεύσει με επιτυχία την επίδραση του συναισθήματος στις αποτιμήσεις των αξιογράφων των ΗΠΑ. Ως εκ τούτου, αναπτύχθηκαν μετέπειτα αντίστοιχοι δείκτες τόσο για ολόκληρη την ευρωπαϊκή χρηματιστηριακή αγορά (δείκτης EURO STOXX 50 Volatility), όσο και για μεμονωμένες χρηματιστηριακές αγορές σε δείκτες όπως οι AEX (Αμστερνταμ), CAC40 (Γαλλία), FTSE100 (Ην. Βασίλειο), DAX (Γερμανία), NIKKEI 225 (Ιαπωνία) και άλλοι.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΕΙΚΤΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΠΕ

Το **Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ)** σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Πατρών και τον Καθηγητή κ. Κ. Συριόπουλο, το Λέκτορα του City College, κ. Α. Φάσσα⁴ και την ερευνητική ομάδα του ΚΕΠΕ (την Ερευνήτρια Δρ. Α. Τσούμα και την Δρ. Φ. Οικονόμου), κατασκεύασε έναν πρωτότυπο δείκτη εκτίμησης της μεταβλητότητας και της αβεβαιότητας (φόβου) των επενδυτών για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά και κατ’ επέκταση για την Ελληνική Οικονομία.

Ο δείκτης αυτός θα ονομάζεται **KEPE GRIV (KEPE GRreek Implied Volatility)**. Για λόγους ιστορικούς και συνέχειας υπολογίστηκε από το 2004 και θα υπολογίζεται και θα ανακοινώνεται από εδώ και στο εξής από το ΚΕΠΕ.

Ο δείκτης KEPE GRIV είναι ένας δείκτης τεκμαρτής μεταβλητότητας και υπολογίζεται για το δείκτη FTSE/X.A. Large Cap, βάσει της επίσημης νέας μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται από το Chicago Board Options Exchange (CBOE). Η μεθοδολογία αυτή **χρησιμοποιείται για πρώτη φορά συστηματικά για μια περιφερειακή και αναπτυσσόμενη αγορά, όπως η ελληνική**. Παρά τα πιθανά μειονεκτήματα σχετικά με το χαμηλό όγκο συναλλαγών της ελληνικής αγοράς παραγώγων, ο δείκτης αυτός παρέχει πολύ χρήσιμη πληροφόρηση.

Μια υψηλή τιμή του δείκτη υποδεικνύει έντονη αβεβαιότητα στο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και βραχυπρόθεσμη μελλοντική μεταβλητότητα στη χρηματιστηριακή αγορά. Φυσικά, όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή του τόσο μεγαλύτερη αβεβαιότητα (φόβος) υπάρχει στην αγορά και οι τιμές των μετοχών μπορεί να παρουσιάσουν ξαφνικές μεταβολές. Αντίθετα, όσο χαμηλότερη είναι η τιμή του δείκτη, τόσο μειώνεται η αβεβαιότητα και αποκαθίσταται η βραχυπρόθεσμη εμπιστοσύνη στο σύστημα.

Στόχος του δείκτη είναι να αποτελέσει το βασικό μέτρο αναφοράς για τη βραχυπρόθεσμη μεταβλητότητα της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς, την αβεβαιότητα και την εμπιστοσύνη (ή μη) που δείχνουν οι εγχώριοι και ξένοι επενδυτές στην Ελληνική Οικονομία, όπως αυτή αποτυ-

3. Banerjee et al. (2007), Bandopadhyaya & Jones (2006), Giot (2005) κ.λπ.

4. Βλ. Siriopoulos & Fassas (2013, 2012a, 2012b, 2009).

πώνεται στις τιμές των παραγώγων προϊόντων, παρέχοντας χρήσιμη πληροφόρηση στην εγχώρια, αλλά και στις διεθνείς αγορές.

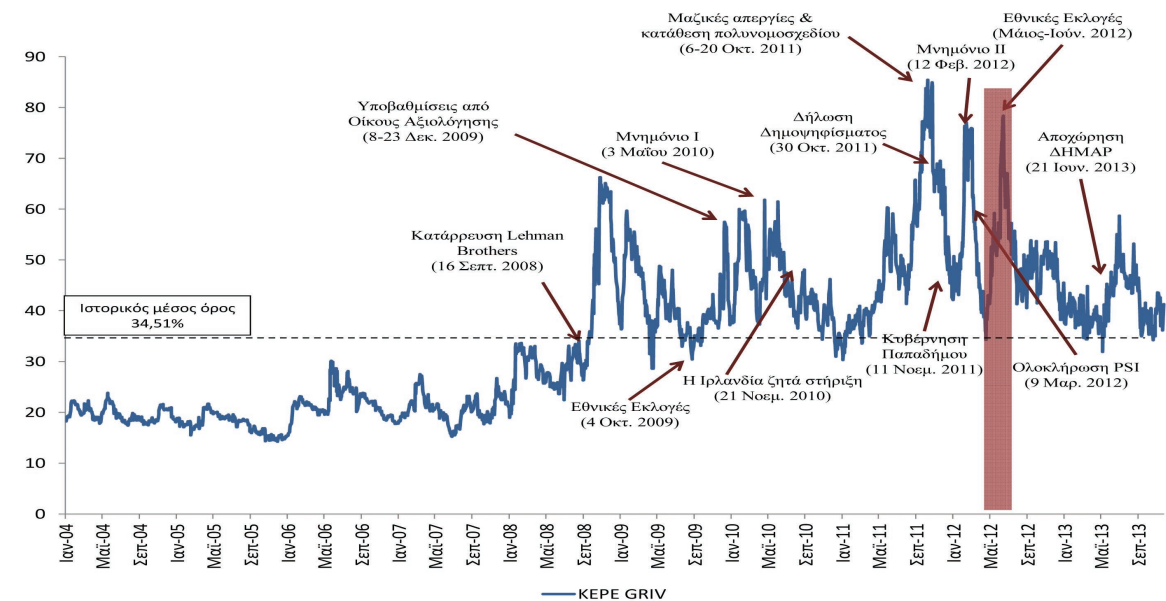
Το σημαντικό χαρακτηριστικό που καθιστά το δείκτη αυτό ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για τους επενδυτές, και όχι μόνο, είναι ότι αναφέρεται στη βραχυπρόθεσμη μεταβλητότητα (των επόμενων 30 ημερών) την οποία αναμένουν οι επενδυτές που συμμετέχουν στην αγορά παραγώγων. Είναι δηλαδή ένας δείκτης που κοιτάει άμεσα προς το μέλλον και αποτελεί βαρόμετρο της ψυχολογίας των επενδυτών, ενώ παράλληλα μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε υποδείγματα διαχείρισης κινδύνου και αποτίμησης αξιογράφων.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΚΕΠΕ GRIV

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1, από το 2004 έως την κατάρρευση της Lehman Brothers, ο δείκτης κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα, κάτω του μέσου όρου της περιόδου 2004-11/2013, με τη χαμηλότερη τιμή να σημειώνεται στις 30 Νοεμβρίου 2005 στο 14,19%.

Με το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, ο δείκτης ανέβηκε σε υψηλότερα επίπεδα αποτυπώνοντας το γενικότερο κλίμα της εγχώριας, αλλά και της παγκόσμιας διεθνούς αβεβαιότητας. Τα εγχώρια γεγονότα που ακολούθησαν την περίοδο 2009-2011 (υποβαθμίσεις από τους οίκους αξιολόγησης, αδράνεια της τότε Κυβέρνησης για μεταρρυθμίσεις κ.λπ.) οδήγησαν το δείκτη σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα αντανακλώντας τις ιδιαιτερότητες της Ελληνικής Οικονομίας. Ο **δείκτης έλαβε την υψηλότερη τιμή του (85,44%) στις 11 Οκτωβρίου 2011** (σε αντιδιαστολή με τον VIX που έλαβε την υψηλότερη τιμή της περιόδου το Νοέμβριο του 2008, κατά τη διάρκεια μιας περιόδου μεγάλων απεργιών στην Ελλάδα, 5 ημέρες μετά την κατάθεση του πολυνομοσχεδίου που αφορούσε το νέο βαθμολόγιο-μισθολόγιο του δημοσίου, τις μειώσεις σε κύριες και επικουρικές

Διάγραμμα 1
Πορεία του Δείκτη ΚΕΠΕ GRIV για την Ελληνική Οικονομία και σημαντικότερα γεγονότα της κρίσης (1/2004-26/11/2013)

Πηγή: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

συντάξεις, τις μειώσεις στο εφάπαξ, τη νέα φορολογική κλίμακα και τις αλλαγές στα εργασιακά και την πρώτη κατάρρευση και κρατικοποίηση τράπεζας (της Proton Bank) κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου των εκλογών του Μαΐου και του Ιουνίου του 2012 ο δείκτης έλαβε τη 2^η υψηλότερη ιστορικά τιμή του από το 2004, λόγω της αυξημένης αβεβαιότητας, του πολιτικού κινδύνου και του γεγονότος ότι οι διεθνείς επενδυτές θεωρούσαν υψηλή την πιθανότητα εξόδου της Ελλάδας από το ευρώ. **Η τιμή του δείκτη στο διάστημα αυτό έφτασε το 78,35% στις 15 Ιουνίου 2012, με το ελληνικό χρηματιστήριο να έχει υποχωρήσει στις 5 Ιουνίου 2012 στις 476,36 μονάδες.** Την ίδια περίοδο το spread των 10ετών ελληνικών ομολόγων είχε εκτιναχθεί στο εξωπραγματικό για χώρα της Ε.Ε. επίπεδο του **29,81% στις 31 Μαΐου 2012**, καταδεικνύοντας με τον πιο έντονο τρόπο το φόβο των επενδυτών. Μετά τις εκλογές και τη σταθεροποίηση του πολιτικού κλίματος, ο Γενικός Δείκτης του Χ.Α. ανέκαμψε σταδιακά. Αντίστοιχη ήταν και η πορεία του δείκτη FTSE/X.A. Large Cap.

Στις 30 Σεπτεμβρίου 2013 ο ΚΕΠΕ GRIV βρέθηκε στο 39,25%. Αυτό σημαίνει ότι η αβεβαιότητα της ελληνικής οικονομίας, όπως αποτυπώνεται από τις προσδοκίες των συμμετεχόντων στην αγορά παραγωγών, **έχει μειωθεί στο μισό από τις εκλογές του 2012, επιστρέφοντας στα επίπεδα του 2009** δηλ. στα προ της υπαγωγής στο Μηχανισμό Στήριξης και το Μνημόνιο επίπεδα, κοντά στον ιστορικό μέσο όρο του δείκτη για την περίοδο 2004-11/2013.

Η σημαντική υποχώρηση του δείκτη αβεβαιότητας (“φόβου”) αποδεικνύει την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών για την Ελληνική Οικονομία και την εγχώρια αγορά, η οποία θα ενισχυθεί ακόμα περαιτέρω με τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και την ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων. Ενισχυτικό των ανωτέρω είναι ότι το ελληνικό χρηματιστήριο έχει σταθεροποιηθεί σε επίπεδα κοντά στις 1200 μονάδες τους δύο τελευταίους μήνες και το spread των 10ετών ελληνικών ομολόγων έχει υποχωρήσει κοντά στις 700 μονάδες βάσης, επίπεδα του Ιουνίου του 2010.

Η συστηματική καταγραφή και παρακολούθηση του δείκτη ΚΕΠΕ GRIV θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τους εγχώριους και ξένους επενδυτές, τους διαχειριστές χαρτοφυλακίων, τους αναλυτές, αλλά και τους διαμορφωτές πολιτικής, καθώς θα προσφέρει μια επιστημονική προσέγγιση του βραχυπρόθεσμου επενδυτικού κλίματος στην Ελλάδα, αλλά και της διαχρονικής του εξέλιξης.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Baker, M., Wurgler, J., 2006. “Investor sentiment and the cross-section of stock returns”. *The Journal of Finance* 61, 1645-1680.

Baker, M., & Wurgler, J., 2007. “Investor Sentiment in the Stock Market”. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129-152.

Bandopadhyaya, A., & Jones, A. L., 2006. “Measuring investor sentiment in equity markets”. *Journal of Asset Management*, 7(3), 208-215.

Banerjee, P. S., Doran, J. S., & Peterson, D. R., 2007. “Implied volatility and future portfolio returns”. *Journal of Banking & Finance*, 31(10), 3183-3199.

Brown, G. W., & Cliff, M. T., 2004. “Investor sentiment and the near-term stock market”. *Journal of Empirical Finance*, 11(1), 1-27.

- Fassas, A., & Siriopoulos, C., 2012. "The efficiency of VIX futures market: A panel data approach". *The Journal of Alternative Investments*, 14(3), 55-66.
- Giot, P., 2002. "Implied Volatility Indices as Leading Indicators of Stock Index Returns?". Working Paper, CORE, University of Leuven.
- Giot, P., 2005. "Relationships between implied volatility indexes and stock index returns". *The Journal of Portfolio Management*, 31(3), 92-100.
- Kurov, A., 2010. "Investor sentiment and the stock market's reaction to monetary policy". *Journal of Banking & Finance* 34, 139-149.
- Lee, W. Y., Jiang, C. X., & Indro, D. C., 2002. "Stock market volatility, excess returns, and the role of investor sentiment". *Journal of Banking & Finance*, 26(12), 2277-2299.
- Philippas, N., Economou, F., Babalos, V., & Kostakis, A., 2013. "Herding behavior in REITs: Novel tests and the role of financial crisis", *International Review of Financial Analysis* 29, 166-174.
- Simon, D.P., 2003. "The Nasdaq volatility index during and after the bubble". *The Journal of Derivatives* 11, 9-24.
- Siriopoulos, C., & Fassas, A., 2013. "Dynamic relations of uncertainty expectations: a conditional assessment of implied volatility indices". *Review of Derivatives Research*, 16, 233-266.
- Siriopoulos, C., Fassas, A., 2012a. "An investor sentiment barometer – Greek Implied Volatility Index (GRIV)". *Global Finance Journal* 23(2), 77-93.
- Siriopoulos, C., Fassas, A., 2012b. "The information content of VFTSE". Working paper, University of Patras.
- Siriopoulos, C., Fassas, A., 2009. "Implied volatility indices – a review". Working paper, University of Patras.
- Skiadopoulos, G., 2004. "The Greek implied volatility index: Construction and properties". *Applied Financial Economics* 14, 1187-1196.
- Solt, M. E., & Statman, M., 1988. "How useful is the sentiment index?". *Financial Analysts Journal*, 45-55.
- Szado, E., 2009. "VIX Futures and Options – A Case Study of Portfolio Diversification during the 2008 Financial Crisis". *The Journal of Alternative Investments* 12 (2), 68-85.
- Whaley, R. E., 2000. "The investor fear gauge". *The Journal of Portfolio Management* 26(3), 12-17.
- Whaley, R.E., 2009. "Understanding the VIX". *Journal of Portfolio Management* 35, 98-105.
- Φίλιππας, Ν., "Επενδύοντας με δείκτη το συναίσθημα", www.euro2day.gr, 29/8/2012.

ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

Ιωάννης Χολέζας

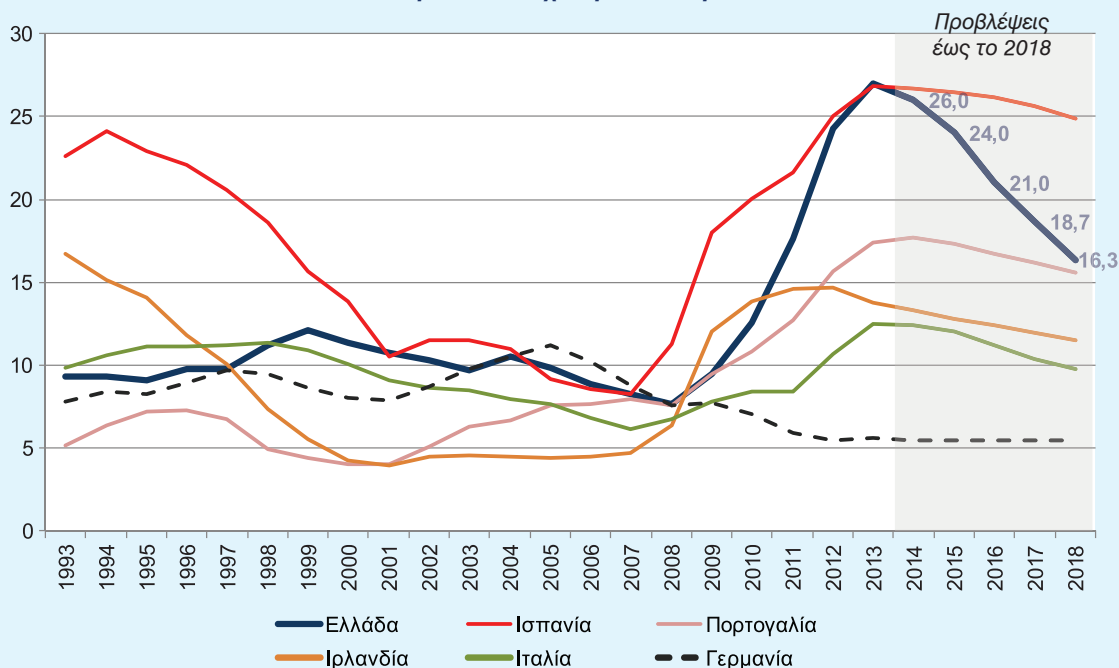
Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας στη χώρα μας μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, στα τέλη του 2008, έχουν φέρει στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου τις δράσεις και τις πολιτικές που εφαρμόζονται στην αγορά εργασίας με κύριο στόχο την καταπολέμηση της ανεργίας, πέρα και έξω από προφανείς πολιτικές για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας με τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας για έξι χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, με προβλέψεις για την εξέλιξή της ως και το 2018. Η ραγδαία αύξηση της ανεργίας που ξεκίνησε το 2008 στη χώρα μας μπορεί να συγκριθεί μόνο με την Ισπανία. Όμως, από το 2013 η ανοδική πορεία φαίνεται να ανακόπτεται, όπως προκύπτει και από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ενώ με βάση εκτιμήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου αναμένεται περαιτέρω αποκλιμάκωση της ανεργίας τα επόμενα έτη κάτω από συγκεκριμένες υποθέσεις. Ωστόσο, δεδομένων των υψηλών ποσοστών ανεργίας, ειδικά για κάποιες πληθυσμιακές ομάδες, και των σημαντικών οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων αυτής στους ανθρώπους, δεν υπάρχουν περιθώρια εφησυχασμού και η λήψη μέτρων για την άμεση καταπολέμησή της είναι αναγκαία.

Οι πολιτικές που στοχεύουν στην αγορά εργασίας και θα μπορούσαν να περιορίσουν την ανεργία και να ανακουφίσουν τις αρνητικές συνέπειές της διακρίνονται σε δύο είδη: τις παθητικές και τις

Διάγραμμα 1

Η Εξέλιξη των Δεικτών Ανεργίας για τις χώρες της περιφέρειας και τη Γερμανία (%), 1993-2018

Σύμφωνα με τον IMF η ανεργία στην Ελλάδα αναμένεται να αποκλιμακωθεί ταχύτερα από την Ισπανία

Πηγή: International Monetary Fund, Οκτώβριος 2013.

ενεργητικές. Οι πρώτες αφορούν στην ανακούφιση των ανέργων με την παροχή προνοιακών επιδομάτων στήριξης και βασικό πυλώνα το επίδομα ανεργίας. Χαρακτηρίζονται δε ως λιγότερο ή περισσότερο γενναιόδωρες με βάση τα κριτήρια λήψης, τη διάρκεια καταβολής, το ύψος αναπλήρωσης, κτλ. Οι δεύτερες αφορούν στην αύξηση της πιθανότητας απασχόλησης ή/και στη βελτίωση των εισοδηματικών προοπτικών ατόμων ή ομάδων, ανέργων ή μη, και, συνήθως, έχουν τη μορφή επιδότησης του κόστους εργασίας (ασφαλιστικές εισφορές ή/και μέρος του μισθολογικού κόστους), προγραμμάτων κατάρτισης και επανεκπαίδευσης στα πλαίσια της επιχείρησης ή εκτός αυτής, κτλ. Βασικά χαρακτηριστικά των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης είναι ότι πρόκειται για παρεμβάσεις περιορισμένου χαρακτήρα, άρα δεν αποτελούν γενική πολιτική απασχόλησης, καθώς στοχεύουν σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, π.χ. νέοι, γυναίκες, μακροχρόνια άνεργοι, άτομα χαμηλής εξειδίκευσης, κτλ. και έχουν περιορισμένη χρονική διάρκεια. Το κύριο σημείο κριτικής σε βάρος των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης είναι ότι, σε συνθήκες ανεπαρκούς ζήτησης εργασίας, έχουν ως αποτέλεσμα την ανακατανομή των διαθέσιμων θέσεων απασχόλησης και όχι την αύξηση αυτών.

Στα πλαίσια της στρατηγικής *Ευρώπη 2020* η χώρα μας έχει δρομολογήσει δράσεις που συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και στοχεύουν στη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το σχέδιο δράσης για την ενίσχυση της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας των νέων, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή στις αρχές του 2013 και προβλέπει τη συμμετοχή 349.499 ωφελούμενων με έναν προϋπολογισμό ύψους €608.326.537, δηλαδή €1.740,57 ανά ωφελούμενο. Αναφορικά με τις δράσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας και την τόνωση της απασχόλησης που βρίσκονται σε εφαρμογή ή πρόκειται να τεθούν σε εφαρμογή σύντομα, πρέπει να σημειωθούν τα εξής:

1. Χρειάζεται απλοποίηση του συστήματος σχεδιασμού και υλοποίησης των δράσεων για την καταπολέμηση της ανεργίας με την ανάθεση κάθε ομάδας δράσεων σε συγκεκριμένους φορείς (π.χ. ηλεκτρονική υποβολή δηλώσεων συμμετοχής και αναζήτηση των δικαιολογητικών υπηρεσιακά), ει δυνατόν σε τοπικό επίπεδο. Οι φορείς σε τοπικό επίπεδο είναι (ή θα έπρεπε να είναι) σε θέση να γνωρίζουν πολύ καλύτερα την πραγματική οικονομία στην περιοχή/περιφέρειά τους, δηλαδή τις επιχειρήσεις και το ανθρώπινο δυναμικό, τις δυνάμεις και τις αδυναμίες της τοπικής οικονομίας. Η ενδεχόμενη έλλειψη τεχνογνωσίας θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τη αποσπάσεις ή μετατάξεις δημοσίων υπαλλήλων από άλλες υπηρεσίες.
2. Είναι επιτακτική ανάγκη η συνεχής αξιολόγηση των υφιστάμενων δράσεων-προγραμμάτων. Είναι αναγκαίο να συλλεχθούν πληροφορίες αναφορικά με συγκεκριμένες παραμέτρους. Ενδεικτικά αναφέρονται: i) Ο άνεργος που επέλεξε να καταρτιστεί, πόσο σύντομα βρήκε απασχόληση; ii) Ο νέος που συμμετείχε σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης ή/και επιδοτούμενης απασχόλησης, βρήκε ή/και παρέμεινε στην εργασία μετά το τέλος αυτής; iii) Πόσες από τις νέες επιχειρήσεις που έλαβαν επιδότηση λειτουργούν μετά από ένα έτος με επιτυχία και ποιες είναι αυτές; Η αξιολόγηση των δράσεων σημαίνει ταυτόχρονα βελτιστοποίηση της κατανομής των διαθέσιμων πόρων τόσο μεταξύ των διαφορετικών προγραμμάτων-δράσεων όσο και μεταξύ των διαφορετικών περιφερειών, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την άμιλλα μεταξύ περιφερειών ή δήμων, και αύξηση της αποτελεσματικότητάς τους.
3. Η ΕΕ διαθέτει σημαντικούς πόρους για την απασχόληση στη χώρα μας και την υλοποίηση πρωτοβουλιών αντιμετώπισης της ανεργίας. Όμως η αξιοποίηση των πόρων αυτών και η υλοποίηση των πρωτοβουλιών έγκειται στις ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες. Το ζητούμενο

είναι η έγκαιρη και ορθή προετοιμασία για την εφαρμογή των δράσεων που προωθεί η ΕΕ, όπως είναι η “Εγγύηση για τους Νέους - Youth Guarantee”. Εκ των ων ουκ άνευ είναι η προσαρμογή των δράσεων στην ελληνική πραγματικότητα και τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας. Ένα βασικό ζήτημα, για παράδειγμα, είναι η εύρεση των πόρων για χρηματοδότηση τέτοιων προγραμμάτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, δεδομένου του μεγάλου αριθμού των νέων ανέργων στη χώρα, ή τα ηλικιακά όρια της ομάδας των νέων.

4. Τα προγράμματα κατάρτισης που εφαρμόζονται πρέπει να οδηγούν απαραίτητα σε πιστοποιημένες γνώσεις. Σημαντικά βήματα έχουν ήδη γίνει με τη διαμόρφωση του Εθνικού Πλαισίου Προσόντων (ΕΠΠ) και την ίδρυση του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων (ΕΟΠΠ) με το Νόμο 3879/2010. Ωστόσο, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να μην υπάρξει απαξίωση των πιστοποιητικών του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος. Οι σχετικές δράσεις οφείλουν να επιταχυνθούν, αν στόχος είναι η έγκαιρη προσαρμογή στο ευρωπαϊκό εργασιακό περιβάλλον και η αξιοποίηση των ευκαιριών που προσφέρει η πανευρωπαϊκή αγορά εργασίας.
5. Στα πλαίσια της αβεβαιότητας που δημιουργούν οι δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, η υποχρεωτική απασχόληση του εργαζόμενου για ένα χρονικό διάστημα μετά το πέρας του προγράμματος επιδοτούμενης απασχόλησης (συνήθως 6-12 μήνες) θέτει εμπόδια στη συμμετοχή των επιχειρήσεων και, επομένως, ίσως να ήταν σκόπιμο να καταργηθεί ή έστω να περιοριστεί.

Η μείωση της απασχόλησης και η συνεπαγόμενη αύξηση της ανεργίας στη χώρα μας οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη μείωση της εσωτερικής ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες και στη βραδύτητα που αυτή αντικαθίσταται από εξωτερική ζήτηση (εξαγωγές), πιθανόν λόγω μειωμένης ανταγωνιστικότητας¹. Άρα, βασικές προτεραιότητες των πολιτικών που στοχεύουν στην αγορά εργασίας οφείλουν να είναι, αφενός, η διατήρηση των υπάρχουσών θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό τομέα (σε μεγάλο βαθμό αναμένεται να συμβάλλουν οι παρεμβάσεις στη νομοθεσία που διέπει τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, οι οποίες αύξησαν σημαντικά την ελαστικότητά της) και, αφετέρου, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Για το λόγο αυτό προτείνονται οι παρακάτω πρωτοβουλίες με άξονα διαφοροποίησης την ηλικία.

A. ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΣ ΗΛΙΚΙΑΣ:

1. Δεδομένης της αδυναμίας των ελληνικών επιχειρήσεων να απορροφήσουν ανέργους, τα προγράμματα επιδότησης του μισθολογικού κόστους απασχόλησης ίσως να ήταν σκόπιμο να απευθυνθούν σε επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων στο εξωτερικό, σε χώρες εντός και εκτός ΕΕ.
2. Διακρατικές συμφωνίες (με χώρες εκτός ΕΕ, π.χ. ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία, Νορβηγία) για την απορρόφηση ανέργων στη βάση μιας προσεκτικά σχεδιασμένης μεταναστευτικής πολιτικής και για δεδομένο χρονικό διάστημα, αντί της άτακτης μετανάστευσης που παρατηρείται. Με άλλα λόγια, προτείνεται η επιλεκτική μετανάστευση βάσει προσφοράς (χώρα

---

1. Είναι κοινός τόπος ότι η περίοδος οικονομικής άνθησης και χαμηλής ανεργίας που γνώρισε η χώρα πριν το 2008 στηρίχθηκε στον εξωτερικό δανεισμό ιδιωτών, μέσω τραπεζών, και κράτους, ο οποίος συνέβαλλε στην ανάπτυξη ενός μη βιώσιμου μοντέλου οικονομικής μεγέθυνσης, το οποίο βεβαίως κατέρρευσε όταν το φτηνό χρήμα (η Ελλάδα δανειζόταν με επιτόκια σχεδόν όμοια με τη Γερμανία) έπαψε πια να είναι διαθέσιμο.

προέλευσης) και ζήτησης (χώρα προορισμού) εργαζομένων. Οι συμφωνίες θα μπορούσαν να προβλέπουν μειωμένες απαιτήσεις για την έκδοση άδειας παραμονής και εργασίας των Ελλήνων στο εξωτερικό, αλλά και την προστασία των Ελλήνων εργαζομένων (πιστή τήρηση της εργατικής νομοθεσίας). Παράλληλα, πρέπει να ληφθεί μέριμνα για να διατηρηθούν οι δεσμοί με αυτούς/ές που φεύγουν από τη χώρα, ώστε να είναι εφικτή και απρόσκοπτη η επιστροφή τους, όταν το επιτρέψουν οι οικονομικές συνθήκες.

3. Προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) με προβολή όμως του εργατικού δυναμικού υψηλής εκπαίδευσης που διαθέτει η χώρα και κίνητρο φορολογικές ελαφρύνσεις ανάλογα κυρίως με τον αριθμό και το είδος των νέων θέσεων εργασίας ή ακόμη και παραχώρηση έναντι χαμηλού μισθώματος και με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια γεωγραφικών εκτάσεων του Δημοσίου (με τον τρόπο αυτό θα αξιοποιηθούν δημόσιες εκτάσεις, χωρίς όμως στην ουσία να πωληθούν). Βασικό κριτήριο οι νέες θέσεις εργασίας και ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας (περιβάλλον, τεχνολογία, τουρισμός, ιατρικές υπηρεσίες, πληροφορική) με στόχο την κάλυψη των νέων θέσεων εργασίας από τις ομάδες αποφοίτων εκπαίδευσης που βρίσκονται σε πλεόνασμα στη χώρα (μια συστηματική μελέτη μπορεί να προσδιορίσει αυτές τις ομάδες αποφοίτων).
4. Διευκόλυνση της γεωγραφικής κινητικότητας των ανέργων με παροχή κινήτρων (π.χ. φορολογικές εκπτώσεις ή/και επιδότηση ενοικίου σε ειδικές περιπτώσεις, όπως είναι οι οικογένειες με παιδιά). Με τον τρόπο αυτό θα επιτευχθεί βελτίωση της σύζευξης προσφοράς και ζήτησης εργασίας και θα καλυφθούν οι κενές θέσεις εργασίας, αν και όπου υπάρχουν.
5. Έμφαση στη στήριξη των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, προκειμένου να συγκρατηθεί η απασχόληση αποφεύγοντας νέες απολύσεις, με την παροχή προγραμμάτων συμβουλευτικής σε τοπικό ή/και κλαδικό επίπεδο. Η στήριξη θα μπορούσε να αφορά σε τρόπους προώθησης των προϊόντων στο εξωτερικό, βελτίωση της εικόνας των προϊόντων/υπηρεσιών, μείωση του λειτουργικού κόστους, κτλ. Πολλές επιχειρήσεις, λόγω μεγέθους, δεν έχουν τις απαραίτητες δομές και δεν προβαίνουν στις αναγκαίες κινήσεις για την επιβίωσή τους.
6. Συχνά υποστηρίζεται, και ορθώς, ότι το μικρό μέγεθος της πλειονότητας των ελληνικών επιχειρήσεων δεν επιτρέπει την εκμετάλλευση οικονομιών κλίμακας και εμβέλειας και, επομένως, περιορίζει την ανταγωνιστικότητά τους. Ένας τρόπος να ξεπεραστεί αυτό το εμπόδιο είναι η οργάνωση των επιχειρήσεων σε συνεργατικούς σχηματισμούς, είτε σε επίπεδο κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, είτε σε τοπικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό οι επιχειρήσεις διατηρούν τη διοικητική τους αυτοτέλεια, η οποία ενδέχεται να λειτουργεί θετικά αυξάνοντας την ευελιξία και την ασφάλεια, ενώ ταυτόχρονα έχουν την ευκαιρία να καρπωθούν τα οφέλη από τη δραστηριοποίηση σε ομάδες επιχειρήσεων με αυξημένο ειδικό βάρος.
7. Παραχώρηση δημόσιων εκτάσεων γης έναντι συμβολικού τιμήματος σε αυτούς που επιθυμούν να απασχοληθούν στον αγροτικό τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία), με ταυτόχρονη επανεξέταση των κριτηρίων κατηγοριοποίησης στο επάγγελμα του αγρότη. Αν η εκμετάλλευση είναι επιτυχής (π.χ. μετά από μία πενταετία), δωρεάν παραχώρηση της γης προς αγροτική χρήση και μόνον, αποκλειστικά στους δικαιούχους (χωρίς δικαίωμα μεταβίβασης, πώλησης, κτλ.). Υποστήριξη προς τους συμμετέχοντες (συμβουλευτική) σε όλα τα στάδια παραγωγής και εμπορίας (συλλογική προμήθεια σπόρων, λιπασμάτων και ζωοτροφών, κοινή χρήση μηχανημάτων και υπηρεσιών γεωπόνου και κτηνιάτρου, εμπορική προώθηση των προϊόντων, προώθηση εξαγωγών, κτλ.), πιθανόν με τη συγκρότηση και λειτουργία συ-

νεργατικών σχηματισμών προς εκμετάλλευση οικονομιών κλίμακας ή/και οικονομιών εμβέλειας. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στην προώθηση της βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας και, παράλληλα, στην προώθηση των προϊόντων προστατευόμενης ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ). Επιπλέον, το αποτέλεσμα της παραγωγής οφείλει να κατευθύνεται σε μεγάλο ποσοστό στο εξωτερικό και να δίνεται έμφαση στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πώληση χύμα ελαιολάδου, ενώ θα μπορούσε να συσκευάζεται αυξάνοντας το περιθώριο κέρδους των εμπλεκόμενων.

8. Παράλληλα με την ενίσχυση του αγροτικού τομέα σκόπιμη είναι η συνδυαστική ενίσχυση των κλάδων που σχετίζονται άμεσα με αυτόν, όπως είναι η μεταποίηση αγροτικών προϊόντων, η παραγωγή λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, οι ζωοτροφές, κτλ. Αυτό θα έχει τουλάχιστον δύο οφέλη. Το πρώτο είναι η αναζωογόνηση του δευτερογενή τομέα της μεταποίησης με πολλαπλές θετικές επιπτώσεις και στην απασχόληση, αλλά και στις εξαγωγές (βλέπε συσκευασία ελαιολάδου παραπάνω). Το δεύτερο είναι η υποκατάσταση εισαγωγών πρώτων υλών ή εισροών στην παραγωγική διαδικασία (π.χ. φυτοφάρμακα), άρα η μείωση της εξάρτησης από το εξωτερικό και τις διεθνείς τιμές που κινούνται ανεξάρτητα από την ελληνική συγκυρία.
9. Διερεύνηση των επιμέρους λόγων που οδήγησαν στο κλείσιμο επιχειρήσεων, όπως ενδέχεται να είναι η ανεπαρκής επιχειρηματική ικανότητα. Επαναλειτούργια αυτών που έχουν προοπτικές επιτυχίας πιθανόν με τη συμμετοχή ομάδων εργαζομένων και στήριξη της προσπάθειας με παροχή τεχνογνωσίας (π.χ. τεχνικές προώθησης των προϊόντων στο εξωτερικό, μέθοδοι διοίκησης, επαναπροσδιορισμός των αγορών στόχων, κτλ.), φορολογικές εκπτώσεις, κτλ. Ενδεικτικά, μπορεί να δίνεται η δυνατότητα στους εργαζόμενους να συμμετέχουν στο μετοχικό κεφάλαιο και τη διοίκηση των επιχειρήσεων που έκλεισαν, εφόσον το επιθυμούν, και να καταβάλλεται εφάπαξ το ποσό των επιδομάτων ανεργίας που δικαιούνται ως κεφάλαιο εκκίνησης της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας.
10. Ριζική αναδιάρθρωση του ΟΑΕΔ, ο οποίος οργανώθηκε στα πλαίσια διαφορετικών οικονομικών συνθηκών από αυτές που επικρατούν σήμερα στη χώρα. Αποτέλεσμα είναι να αδυνατεί να ανταποκριθεί με αποτελεσματικότητα στο έργο του (επιδοματική στήριξη ανέργων, λειτουργίες σύζευξης προσφοράς-ζήτησης εργασίας, κτλ.). Η αύξηση της χρηματοδότησής του, μετά την αξιολόγηση των δομών του και του παραγόμενου αποτελέσματος, με την εξοικονόμηση άλλων κατηγοριών δαπανών είναι εκ των ων ουκ άνευ, προκειμένου να υποστηριχτεί μια πιο γενναιόδωρη επιδοματική πολιτική (βλέπε επίδομα ανεργίας²), αλλά και να διευκολυνθεί η πλήρης μηχανογράφηση του οργανισμού που θα διευκολύνει τις υπηρεσίες σύζευξης. Ενδεχομένως να απαιτείται και βελτίωση της επιχειρησιακής επάρκειας των υπαλλήλων του ΟΑΕΔ, π.χ. εξοικείωση με τη χρήση Η/Υ, καλλιέργεια ικανοτήτων επικοινωνίας, ιδανικά μέσω της συμμετοχής τους σε προγράμματα Δια Βίου Μάθησης (ΔΒΜ).
11. Αντικατάσταση του επιδόματος ανεργίας με επίδομα απασχόλησης στα πρότυπα της επιταγής εργασίας, με ιδιαίτερη βαρύτητα στην περίπτωση των νέων και των εργαζομένων κοντά στη συνταξιοδότηση, αφού αποφεύγεται η αποθάρρυνση και η απαξίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου που ενσωματώνουν.

2. Σύμφωνα με στοιχεία του Νοεμβρίου από τον ΟΑΕΔ περίπου 15% των εγγεγραμμένων ανέργων που αναζητούν εργασία λαμβάνουν επίδομα ανεργίας (περίπου 12%, αν ληφθούν υπόψη όλοι οι άνεργοι).

12. Άρση των περιορισμών που ισχύουν στην άσκηση ορισμένων επαγγελματιών και, συγκεκριμένα, δυνατότητα υποκατάστασης γνώσεων και δεξιοτήτων που αποκτώνται μέσω του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος με γνώσεις και δεξιότητες που αποκτώνται με την εργασιακή εμπειρία (ουσιαστικά και όχι τυπικά κριτήρια). Η προσπάθεια πιστοποίησης προσόντων που αναφέρθηκε παραπάνω πρέπει να ενισχυθεί και να επιταχυνθεί, ενώ πρέπει να αναθεωρηθεί το νομικό καθεστώς που διέπει τη χορήγηση άδειας ασκήσεως επαγγέλματος.

B. ΕΙΔΙΚΑ ΓΙΑ ΝΕΟΥΣ ΑΝΕΡΓΟΥΣ 15-24 ΕΤΩΝ (15-29 ΕΤΩΝ Ο ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ):

1. Κατάργηση του κατώτατου μισθού για νέους έως ένα έτος από την πρόσληψή τους, ώστε να δίνεται ισχυρό κίνητρο στην επιχείρηση να τον/την προσλάβει και να κρίνει την καταλληλότητα του/της (βασικές και μη γνώσεις και δεξιότητες). Παράλληλη ενίσχυση της δράσης του ΣΕΠΕ με τη θέσπιση κινήτρων αποδοτικότητας, προς αποφυγή παραβάσεων της εργατικής νομοθεσίας (ωράριο, συνθήκες απασχόλησης, κτλ.).
2. Προώθηση της επιχειρηματικότητας από ομάδες νέων, είτε με την παροχή κεφαλαίου κίνησης, είτε με την παροχή χώρων με υλικοτεχνική υποδομή προς ενοικίαση με χαμηλό κόστος. Ενδεικτικά αναφέρονται εργαστήρια πανεπιστημίων που χρησιμοποιούνται μόνο μερικώς, π.χ. μερικές ώρες της ημέρας ή μερικές ημέρες την εβδομάδα. Οι δράσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη αυτή την περίοδο αφορούν σε μεμονωμένα άτομα. Η πρόταση είναι να ενθαρρύνονται και να στηρίζονται επιχειρηματικές πρωτοβουλίες ομάδων νέων, σε επιλεγμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας βάσει προοπτικών ανάπτυξης, ευκαιριών εξαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών, κτλ. Παράλληλα με την ενεργοποίηση των νέων και την εφαρμογή καινοτόμων ιδεών (η καινοτομία ενδέχεται να αφορά σε έναν διαφορετικό τρόπο λειτουργίας, όχι απαραίτητα σε ένα καινοτόμο προϊόν ή υπηρεσία) θα ενισχυθεί η κουλτούρα της συνεργασίας, της δραστηριοποίησης σε ομάδες, της ανταλλαγής και του συγκεκριμένου διαφορετικών απόψεων μέσω του διαλόγου.
3. Προτάσεις από πλευράς φορέων σε τοπικό επίπεδο (επιχειρήσεων, δήμων, πανεπιστημίων, κτλ.) για την υλοποίηση συγκεκριμένων έργων με την απασχόληση άνεργων νέων σε τοπικό επίπεδο και τον καθορισμό δεικτών για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων (σύνταξη έκθεσης πεπραγμένων, εντοπισμός καλύτερων πρακτικών, αξιολόγηση των αποτελεσμάτων).
4. Θεσμοθέτηση της πρακτικής άσκησης για όλους στην τριτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση, τουλάχιστον για ένα εξάμηνο, με επιδότηση του κόστους από το κράτος (αμοιβές χαμηλότερες του κατώτατου μισθού με ασφαλιστική κάλυψη) καταρχάς και, γιατί όχι, από τις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις στο μέλλον με δικαίωμα συμμετοχής στη διαμόρφωση του περιεχομένου της πρακτικής άσκησης.

Οι δράσεις που προτείνονται ασφαλώς δεν είναι εξαντλητικές, με την έννοια ότι ενδέχεται να συμπληρωθούν και από άλλες, ειδικά δράσεις που δεν σχετίζονται άμεσα με την αγορά εργασίας, αλλά με το ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον και αφορούν σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για τη δημιουργία ενός σταθερού και ελκυστικού περιβάλλοντος για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας, υπό τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω. Το κρίσιμο στοιχείο όμως είναι η ταχύτητα εφαρμογής τους. Η ανεργία βρίσκεται σε δυσθεώρητα επίπεδα και η οποιαδήποτε καθυστέρηση λήψης επιπρόσθετων δράσεων μόνο ζημία μπορεί να προκαλέσει.

Ο ΖΩΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΝΕΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

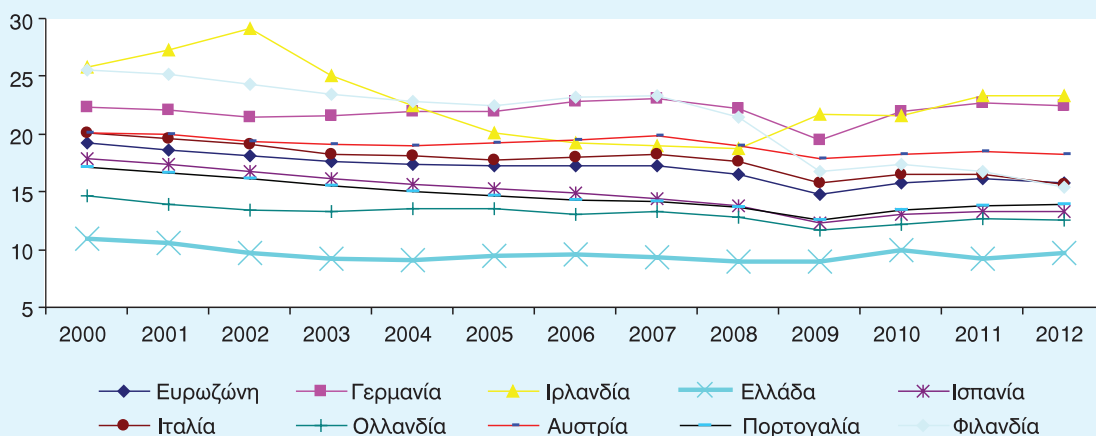
Αριστοτέλης Κουτρούλης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη συνείδηση των περισσότερων ανθρώπων, ειδικών και μη, η οικονομική πρόοδος ταυτίζεται με τη δυνατότητα παραγωγής και εμπορίας προϊόντων της μεταποίησης. Η επικράτηση αυτής της αντίληψης μόνο τυχαία δεν είναι. Πράγματι, η μεταποίηση είναι ο κύριος χώρος εντός του οποίου η επιστημονική γνώση και έρευνα μετατρέπεται σε οικονομικό πλεονέκτημα, ο χώρος όπου η τεχνολογία εξελίσσεται και αποκτά οικονομική αξία. Από τη φύση της, η βιομηχανική¹ παραγωγή χαρακτηρίζεται από υψηλούς ρυθμούς υιοθέτησης τεχνολογικών αλλαγών, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί βασική πηγή τεχνογνωσίας και καινοτομιών. Πολύ απλά, από τη βιομηχανική δραστηριότητα διαμορφώνονται οι πρόσφορες συνθήκες για αύξηση της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, όχι μόνο για τη μεμονωμένη επιχείρηση που καινοτομεί και τον υποκλάδο στον οποίο ανήκει αλλά για το σύνολο της οικονομίας (Rodrik, 2004).

Αντίθετα με την επικρατούσα άποψη γύρω από το ρόλο της βιομηχανίας στις σύγχρονες οικονομίες, η ελληνική μεταποίηση φαίνεται να συμβάλλει ολοένα και λιγότερο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Είναι ενδεικτικό ότι, την περίοδο 2000-2012, η μέση ετήσια ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της ελληνικής μεταποίησης αντιστοιχούσε στο 9,6% της μέσης ετήσιας ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του συνόλου της οικονομίας (βλ. Διάγραμμα 1), όταν το αντίστοιχο

Διάγραμμα 1
Λόγος της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) της μεταποίησης ως προς την ΑΠΑ του συνόλου της οικονομίας (%)

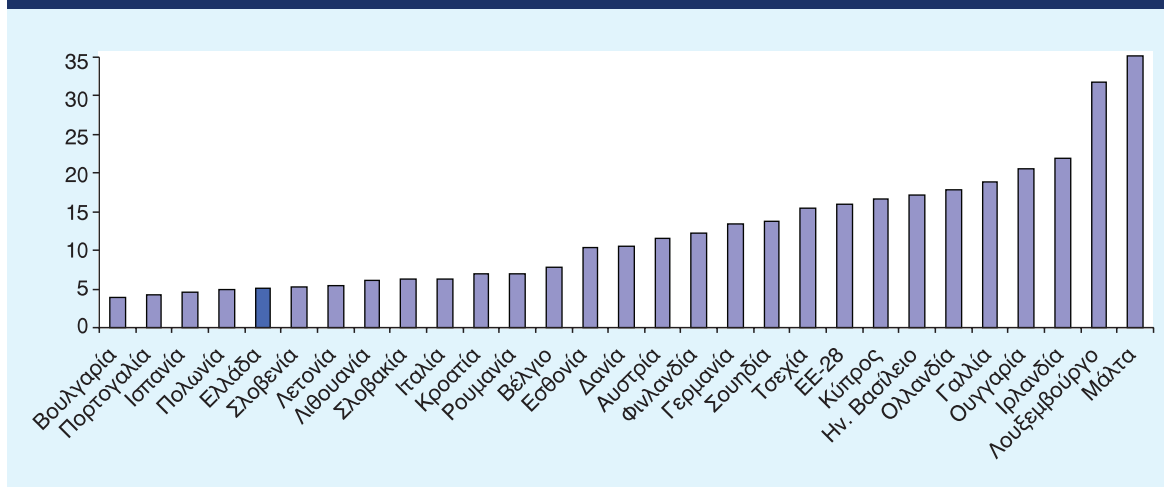

Πηγή: Eurostat.

1. Στο παρόν κείμενο, ο όρος βιομηχανία και τα παράγωγά του θα χρησιμοποιηθεί με τη στενή του έννοια εκφράζοντας αποκλειστικά τη μεταποιητική βιομηχανία.

ποσοστό στο σύνολο της ευρωζώνης ήταν σχεδόν διπλάσιο (17%)². Όμως, σημασία δεν έχει μόνο το πόσο παράγεις. Εξίσου κρίσιμης σημασίας είναι και το τι παράγεις. Εδώ το πρόβλημα της ελληνικής μεταποίησης φαίνεται να είναι εντονότερο, καθώς από τη διάρθρωση της μεταποιητικής παραγωγής διαπιστώνεται μια σαφής εξειδίκευση σε κλάδους οι οποίοι είναι χαμηλής και μέσης τεχνολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, την εξαετία 2007-2012, οι εξαγωγές μεταποιητικών προϊόντων που ενσωματώνουν προηγμένες τεχνολογίες αντιπροσώπευαν μόνο το 5,1% των συνολικών εξαγωγών της χώρας (βλ. Διάγραμμα 2), όταν το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ήταν τρεις φορές μεγαλύτερο (15,9%)³.

Διάγραμμα 2
Λόγος των εξαγωγών μεταποιητικών προϊόντων υψηλής τεχνολογίας ως προς το σύνολο των εξαγωγών (%)

Πηγή: Eurostat.

2. Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πολύ συχνά ως βασικά αίτια της έλλειψης δυναμισμού της ελληνικής μεταποίησης προβάλλονται το ασταθές μακροοικονομικό περιβάλλον της χώρας, οι δυσκαμψίες στις αγορές προϊόντων και εργασίας, ο διευρυνόμενος και αναποτελεσματικός δημόσιος τομέας, η πολυπλοκότητα του φορολογικού και νομικού συστήματος, και γενικότερα ένα οικονομικό περιβάλλον το οποίο ευνοεί τη “ρηχή επιχειρηματικότητα” και αποθαρρύνει τις επενδύσεις σε παραγωγικούς τομείς (OECD, 2013). Τίθεται επομένως το εξής ερώτημα: Μπορεί η δρομολογούμενη πολιτική διαρθρωτικών αλλαγών και μακροοικονομικής σταθεροποίησης να διασφαλίσει την αναζωογόνηση της ελληνικής μεταποίησης;

Αναντίρρητα, η βελτίωση του μακροοικονομικού περιβάλλοντος μέσω της δημοσιονομικής εξυγίανσης και της άρσης των στρεβλώσεων που χαρακτηρίζουν τις εσωτερικές αγορές εργασίας και προϊόντων αποτελεί βασικότερη προϋπόθεση για την ανάκαμψη της μεταποίησης. Από μόνες

2. Βλ. Eurostat, “Manufacturing Gross Value Added at basic prices, Percentage of Total (NACE R2)”, στοιχεία αναρτημένα στις 11.1.2014 στην ιστοσελίδα <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

3. Βλ. Eurostat, “High-tech exports – Exports of high technology products as a share of total exports (from 2007, SITC Rev. 4)”, στοιχεία αναρτημένα στις 14.10.2013 στην ιστοσελίδα <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

τους όμως, οι επερχόμενες αλλαγές και βελτιώσεις στο μακροοικονομικό περιβάλλον δεν αρκούν. Τα παραδείγματα χωρών με φτωχή βιομηχανική παράδοση, οι οποίες κατάφεραν να προωθήσουν τη μεταποιητική δραστηριότητα στηριζόμενες αποκλειστικά στη συνετή μακροοικονομική πολιτική και την ενδυνάμωση της ανταγωνιστικής λειτουργίας των αγορών σπανίζουν (Weiss, 2011). Οι μακροοικονομικές επιδόσεις μιας χώρας, το φορολογικό και θεσμικό πλαίσιο ευνοούν ή αποθαρρύνουν τη μεταποιητική δραστηριότητα, δεν την προκαλούν. Με την ίδια λογική, η αποτελεσματική λειτουργία των αγορών μπορεί μέσω του μηχανισμού των τιμών να υποδείξει στους επιχειρηματίες τις ευκαιρίες που προσφέρει η ενασχόληση με τη μεταποίηση, δεν μεταμορφώνει τον επιχειρηματία-έμπορο σε επιχειρηματία-βιοτέχνη ή βιομήχανο. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι απλό: **Η ανάκαμψη της ελληνικής μεταποίησης απαιτεί τον εμπλουτισμό του μείγματος διαρθρωτικών αλλαγών και μακροοικονομικής πολιτικής με μια δέσμη μέτρων βιομηχανικής πολιτικής με στόχο την ενίσχυση των μεταποιητικών επιχειρήσεων.**

Ο σχεδιασμός της βιομηχανικής πολιτικής και η τελική μορφή που αυτή θα έχει, εάν δηλαδή αυτή θα είναι ήπια (επικέντρωση στα υφιστάμενα συγκριτικά πλεονεκτήματα) ή δυναμική (αλλαγή της υπάρχουσας βιομηχανικής διάρθρωσης) εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους απώτερους στόχους του ευρύτερου αναπτυξιακού προγράμματος της χώρας. Τι μπορεί λοιπόν, από την πλευρά της μεταποίησης, να εξυπηρετήσει καλύτερα την ταχεία ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης και τι μπορεί να θέσει την οικονομία σε τροχιά μακροχρόνιας ανάπτυξης;

Εκ πρώτης όψεως, η προσαρμογή της παραγωγής στα εγχώρια και διεθνή καταναλωτικά πρότυπα και η προσφορά μιας ευρύτερης ποικιλίας μεταποιητικών προϊόντων, τα οποία ενσωματώνουν υψηλή τεχνολογία, φαντάζει ως η ιδανική λύση για την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας μέσω της υποκατάστασης των εισαγωγών και της επέκτασης των εξαγωγών. Το ιδανικό όμως δεν είναι πάντοτε και εφικτό, ειδικά όταν αναφερόμαστε στο παρόν ή το άμεσο μέλλον. Δεδομένης της πίεσης χρόνου που θέτει η ίδια η πραγματικότητα (συρρίκνωση του ΑΕΠ για έξι συναπτά έτη και δραματικά υψηλή ανεργία) θα ήταν υπερβολικά φιλόδοξο να αναμένουμε μια σημαντική συμβολή από μεταποιητικούς κλάδους υψηλής τεχνολογίας με τους οποίους οι Έλληνες παραγωγοί έχουν μικρή εξοικείωση. Αναπόφευκτα λοιπόν, το βάρος της βιομηχανικής πολιτικής στη βραχυχρόνια περίοδο πρέπει να πέσει σε εκείνους τους κλάδους στους οποίους η χώρα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Είναι ικανή αυτή η “συνταγή” να τοποθετήσει την οικονομία σε μια τροχιά βιώσιμης και μακροχρόνιας ανάπτυξης; Η απάντηση είναι σαφώς αρνητική. Η κατανομή πόρων ανάλογα με την ύπαρξη συγκριτικού πλεονεκτήματος μπορεί να επιφέρει στατική αποτελεσματικότητα, όχι δυναμική.

Το συμπέρασμα που εξάγεται εδώ είναι ότι, στην περίπτωση της ελληνικής μεταποίησης, δεν τίθεται θέμα επιλογής μεταξύ επικέντρωσης στα υφιστάμενα συγκριτικά πλεονεκτήματα και αλλαγής της βιομηχανικής διάρθρωσης. Χρειάζονται και τα δύο. **Χρονολογικά, η προτεραιότητα πολιτικών παρεμβάσεων πρέπει να δοθεί στους κλάδους όπου υπάρχει συγκριτικό πλεονέκτημα, καθώς αυτοί οι κλάδοι μπορούν να συμβάλλουν άμεσα στην ανάσχεση της ύφεσης. Σε βάθος χρόνου η βαρύτητα της βιομηχανικής πολιτικής πρέπει να δοθεί στην αλλαγή της παραγωγικής δομής προς όφελος των κλάδων προηγμένης τεχνολογίας, δηλαδή σε εκείνες τις παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες πιστεύεται ότι θα συμβάλλουν στη μακροχρόνια ανάπτυξη της χώρας.**

3. ΠΛΑΙΣΙΑ ΚΑΙ ΔΡΑΣΕΙΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Βιομηχανική πολιτική ενιαία και καθολικά εφαρμόσιμη δεν υπάρχει. Η εφαρμογή μιας δέσμης μέτρων που αποδείχτηκε άκρως αποτελεσματική για την ενίσχυση της γερμανικής μεταποίησης εν-

δέχεται να είναι ανεπαρκής για την Ελλάδα και η πολιτική που βοήθησε στην επιτυχή εκβιομηχάνιση της Νότιας Κορέας ή της Κίνας μπορεί να είναι ασύμβατη με τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας μας. Όπως κάθε εθνική οικονομία, έτσι και η ελληνική έχει τα δικά της ενδογενή χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τις δικές της αδυναμίες και δυνατότητες, τους δικούς της περιορισμούς και ελευθερίες. Αυτά με τη σειρά τους, το καθένα ξεχωριστά και όλα μαζί, καθορίζουν το πλαίσιο εντός του οποίου πρέπει να κινηθούν οι δράσεις βιομηχανικής πολιτικής. Πολύ συνοπτικά οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί η βιομηχανική πολιτική της χώρας, προκειμένου να έχει αυξημένες πιθανότητες επιτυχίας, έχουν ως εξής:

Εναρμόνιση με τους διεθνείς κανονισμούς και συμβάσεις.
Συμβατότητα με τα ενδογενή χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας.
Χαμηλό δημοσιονομικό κόστος.
Την πρωτοβουλία έχει ο ιδιωτικός τομέας, η πολιτεία ενισχύει και συντονίζει.
Σωστή διάγνωση των προβλημάτων και των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η ελληνική μεταποίηση σε επίπεδο κλάδων, υποκλάδων και επιχειρήσεων.
Χρήση συμπληρωματικών κριτηρίων βάσει των οποίων η βαρύτητα των μέτρων βιομηχανικής πολιτικής θα κατανομηθεί στους επιμέρους μεταποιητικούς κλάδους⁴.
Επίτευξη συμφωνίας και αγαστής συνεργασίας μεταξύ όλων των κοινωνικών εταίρων και της πολιτικής ηγεσίας.

Σε ό,τι αφορά τις επιμέρους παρεμβάσεις βιομηχανικής πολιτικής, οι πιο σημαντικές δράσεις συνοψίζονται στις παρακάτω:

- **Την αύξηση της διαθεσιμότητας και βελτίωση της ποιότητας έργων υποδομής που λειτουργούν συμπληρωματικά με τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό των βιομηχανικών μονάδων.** Η μεγαλύτερη βαρύτητα εδώ πρέπει να δοθεί σε εκείνα τα έργα που θεωρείται ότι θα έχουν τη μεγαλύτερη συμβολή στη μείωση κόστους των επιχειρήσεων. Δεδομένης της υψηλής ενεργειακής εξάρτησης από το πετρέλαιο και του υψηλού τιμήματος που καταβάλλει η ελληνική βιομηχανία για την κατανάλωση ενέργειας, τα έργα άμεσης προτεραιότητας είναι αυτά που σχετίζονται με ενεργειακές υποδομές (π.χ. ευφυή δίκτυα, αποθήκευση ενέργειας, υιοθέτηση εναλλακτικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας).
- **Τη δημιουργία κέντρων εξυπηρέτησης βιομηχανικών επιχειρήσεων (ΚΕΒΕ).** Η λειτουργία των ΚΕΒΕ θα αφορά τη διάχυση πληροφόρησης, την παροχή συμβουλών προς τις νεοουσταθείσες και μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις καθώς και τη διάθεση τυποποιημένων διοικητικών διαδικασιών μέσω των οποίων θα επιτευχθεί μείωση του χρόνου και του κόστους συναλλαγών των επιχειρήσεων με τη δημόσια διοίκηση⁵.

4. Τα κριτήρια αυτά έχουν να κάνουν με: (α) το ύψος προστιθέμενης αξίας σε σχέση με την αξία παραγωγής ενός κλάδου και σε σχέση με την προστιθέμενη αξία του συνόλου της μεταποίησης, (β) το μέγεθος ελαστικότητας υποκατάστασης μεταξύ εγχώριων και ξένων βιομηχανικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού, (γ) τη διαχρονική εξέλιξη του όγκου παραγωγής, (δ) το είδος και την ένταση της υπεράκτιας δραστηριότητας (off-shoring) των μεταποιητικών επιχειρήσεων και (ε) την ύπαρξη δυνητικού συγκριτικού πλεονεκτήματος.

5. Τα ΚΕΒΕ μπορούν να λειτουργούν ως “εξειδικευμένα γραφεία” εντός των δημοσίων υπηρεσιών που ήδη υπάρχουν ή πρόκειται σύντομα να δημιουργηθούν για την εξυπηρέτηση του επιχειρηματικού τομέα.

- **Τη διευκόλυνση της πρόσβασης των μεταποιητικών επιχειρήσεων σε χρηματοδότηση** (π.χ. υιοθέτηση μιας πιο ευνοϊκής πιστωτικής πολιτικής για την εγχώρια βιομηχανία).
- **Την προώθηση της δημιουργίας συστάδων επιχειρήσεων με συναφή παραγωγική δραστηριότητα (clusters) ή εναλλακτικά, τη δημιουργία προϋποθέσεων για τη γεωγραφική συγκέντρωση ομοειδών επιχειρήσεων (θεματικά βιομηχανικά πάρκα)⁶.**
- **Την ενθάρρυνση και ενίσχυση της καινοτομίας και της έρευνας** (π.χ. ενίσχυση της σύμπραξης μεταξύ επιχειρηματικού κόσμου και επιστημονικής κοινότητας, δημιουργία ερευνητικών κέντρων τα οποία θα λειτουργούν ως παραρτήματα των παραγωγικών πανεπιστημιακών σχολών εντός των clusters και των θεματικών βιομηχανικών πάρκων και υιοθέτηση ενός συστήματος κινήτρων που θα οδηγήσει τις επιχειρήσεις στο δρόμο της καινοτομίας).
- **Την ενθάρρυνση δημιουργίας εξειδικευμένων επιχειρήσεων εμπορικής διαμεσολάβησης (trading companies) στα πρότυπα των sogo shosha⁷ της Ιαπωνίας.** Εκτελώντας ένα μεγάλο όγκο εμπορικών συναλλαγών και διατηρώντας καλές διασυνδέσεις με τα διεθνή δίκτυα διανομής, οι trading companies έχουν τη δυνατότητα εκμετάλλευσης οικονομιών κλίμακας στην αποθήκευση, μεταφορά και προώθηση των εγχώριων προϊόντων στις ξένες αγορές, κάτι που φυσικά φαντάζει ανέφικτο για τη μεμονωμένη ελληνική ΜΜΕ.
- **Τη διασφάλιση της επάρκειας σε εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό** (π.χ. μετατροπή του μεταναστευτικού ρεύματος Ελλήνων επιστημόνων από μονόδρομη εκροή ανθρώπινου δυναμικού σε κύκλο: εκροής → απόκτησης επιπλέον δεξιοτήτων και εμπειρίας στο εξωτερικό → επαναπατριsmού → επανένταξης στο δυναμικό της εγχώριας βιομηχανίας ή ανάληψης νέων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών συναφών με αυτές κατά την παραμονή στο εξωτερικό).
- **Τη διευκόλυνση συμμετοχής των εγχώριων βιομηχανιών στις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής.** Τις τελευταίες δεκαετίες η παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή έχει οργανωθεί στη βάση των υπερεθνικών αλυσίδων παραγωγής. Παρά τα πολλαπλά οφέλη που προκύπτουν από το διεθνή καταμερισμό παραγωγικών διαδικασιών (Pack and Saggi, 2006), η ελληνική βιομηχανία είναι απύσχα. Επιβάλλεται, επομένως, να εκμεταλλευτούμε το διεθνή παράγοντα, ενθαρρύνοντας τις ελληνικές βιομηχανίες να αποσπάσουν από τα διεθνή δίκτυα παραγωγής εκείνες τις παραγωγικές δραστηριότητες που είναι συμβατές με το υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης εργατικό δυναμικό της χώρας.

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στα κείμενα των περισσότερων διεθνών οργανισμών, η Ελλάδα αναφέρεται ως ανεπτυγμένη οικονομία. Πουθενά ωστόσο, δεν αναφέρεται ως τεχνολογικά προηγμένη οικονομία, γεγονός που αντανακλά, μεταξύ άλλων, το χαμηλό τεχνολογικό υπόβαθρο της ελληνικής μεταποίησης και την αδυναμία της να απαντήσει στις προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου. Είναι πλέον προφανές ότι ο δυαδικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας σύντομα θα πάψει να υφίσταται. Είτε η Ελλάδα

6. Για τα οφέλη που προκύπτουν από τη γεωγραφική συγκέντρωση των βιομηχανικών επιχειρήσεων σε clusters ή θεματικά βιομηχανικά πάρκα βλ. Porter (1998) και Fallah and Ibrahim (2004).

7. Οι sogo shosha είναι ιδιωτικές εταιρείες οι οποίες, πέρα των βασικών λειτουργιών που επιτελούν οι επιχειρήσεις εμπορικής διαμεσολάβησης, παρέχουν πιστωτικές διευκολύνσεις, πληροφόρηση, ακόμα και υπηρεσίες οργάνωσης των βιομηχανικών μονάδων με τις οποίες υπάρχει συνεργασία. Για τη λεπτομερή ανάλυση της λειτουργίας των sogo shosha μπορεί κανείς να ανατρέξει στο βιβλίο των Yoshimo and Lifson (1986) ή τη σχετική ιστοσελίδα (<http://www.jftc.or.jp/shosha/english/index.html>) του Υπουργείου Εξωτερικού Εμπορίου της Ιαπωνίας.

θα αποσυρθεί από το club των ισχυρών είτε θα ακολουθήσει τις τεχνολογικές εξελίξεις των βιομηχανικών χωρών και θα παραμείνει σε αυτό. Εάν επιθυμούμε την πρώτη λύση, αρκεί να αφήσουμε το παρόν και το μέλλον μας να τρέφεται από το παρελθόν μας, συνεχίζοντας να ολιγωρούμε και να αδρανούμε όπως ακριβώς γινόταν επί δεκαετίες. Αν επιθυμούμε τη δεύτερη λύση, τότε οφείλουμε να δράσουμε από κοινού με μέθοδο και σύνεση αρχίζοντας από σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Fallah, M. and S. Ibrahim (2004): "Knowledge spillover and innovation in technological clusters", *Proceedings, IAMOT 2004 Conference*, Washington D.C. April 2004.
- OECD (2013): *OECD Economic Surveys: Greece 2013*, OECD Publishing.
- Pack, H. and K. Saggi (2006): "The case for industrial policy: a critical survey", *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 3839, World Bank.
- Porter, M. (1998): "Clusters and the new economics of competition", *Harvard Business Review*, 76, 6: 77-99.
- Rodrik, D. (2004): "Industrial policy for the twenty-first century", *Working Paper Series, 04-047*, Harvard University, John F. Kennedy School of Government.
- Weiss, J. (2011): *The economics of industrial development*, London: Routledge.
- Yoshimo, M. and T. Lifson (1986): *The invisible link: Japan's Sogo Shosha and the organization of Trade*, MIT Press.

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ**

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2014